

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: «Настоятелі Видубицького монастиря XVIII ст.: місце у структурі управління обителі та «матеріальний світ»»

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності

032 «Історія та археологія»

Освітньої програми «Історія та археологія»

Герасименко Юлія Андріївна

Науковий керівник: Яременко М. В.

доктор історичних наук, професор

Рецензент Прокоп'юк О. Б.

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 2020 р.

Київ – 2020

Зміст

Вступ	3
Розділ І. Наукові здобутки проблематики та характеристика джерел	5
1.1. <i>Зародження та розвиток досліджень з історії Києво-Видубицького монастиря та його настоятелів у XVIII ст. (друга пол. XIX – поч. XX ст.).</i>	5
1.2. <i>Наукові доробки радянського періоду та 90-х рр. XX ст.</i>	10
1.3. <i>Сучасні дослідження: зміна акцентів та різноплановість робіт</i>	12
1.4. <i>Характеристика джерел</i>	14
Розділ ІІ. Участь настоятеля в організації управління Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст: функції, обов’язки, взаємини з братією, коло спілкування	17
2.1. <i>Процедура призначення</i>	20
2.2. <i>Управління обителлю та діяльність поза її межами</i>	22
2.3. <i>Взаємини з братією</i>	25
2.4. <i>Коло спілкування</i>	30
Розділ ІІІ. Матеріальне оточення та культура харчування видубицьких настоятелів	34
3.1. <i>Настоятельський гардероб</i>	35
3.2. <i>Умови житла</i>	40
3.3. <i>Їжа та напої</i>	43
Висновки	50
Список використаних джерел та літератури.....	53

Вступ

Роботу присвячено характеристиці настоятелів Видубицького монастиря у XVIII ст.: аналізу їхнього місця в організації управління та «матеріального світу». Загалом церковну історію XVIII ст. активно почали досліджувати ще з другої пол. XIX ст. Зокрема, саме тоді зароджується увага й до церковних установ та структур. Але за інституційною історією часто губляться люди. Довгий час дослідники не звертали увагу, хто саме населяв обитель, ким вони були, чим займалися, як проходило життя всередині монастиря. А саме антропологічний підхід дозволяє глибше зрозуміти минуле та комплексно підійти до вивчення проблематики.

На відміну від попередніх, сучасні науковці здебільшого приділяють увагу саме насельникам монастиря, що дало змогу розширити та конкретизувати коло питань стосовно церковної історії XVIII ст., зокрема набули поширення дослідження повсякденного життя духовних осіб. Проте навіть зараз більше уваги зосереджено на відомих персонах, тому настоятелі досі залишаються недостатньо вивченими, радше реконструйовано їхні переліки, та й то не завжди. Ці духовні особи вкрай важливі, адже, згідно з церковними нормами та приписами, саме на настоятелів покладено відповідальність за організацію життя монастирів, вони є батьками й зразком для решти ченців.

Актуальність цієї проблеми зумовлена тим, що вона є малодослідженою та недостатньо опрацьованою.

Об'єктом роботи є київська церковна еліта синодальної доби.

Предметом дослідження є окремі складові життя та діяльності видубицьких ігуменів та архімандритів, як-от позиція у структурі обители та побут.

Мета роботи полягає у тому, аби надати комплексну характеристику настоятелям Видубицького монастиря у XVIII ст.

Мета дослідження обумовлює такі **завдання**:

- Вивчити здобутки історіографії та охарактеризувати джерела, дотичні до нашої проблематики.
- Проаналізувати участь видубицьких настоятелів в управлінні обителі: функції, обов'язки, взаємини з братією, коло спілкування.
- Дослідити основні аспекти матеріального оточення настоятелів.

В основі **методологічної бази** дослідження – принцип історизму, загальнонаукові методи аналізу та синтезу, метод критичного аналізу джерел та (частково) просопографії.

Хронологічні рамки роботи є умовними та охоплюють 1721-1786 рр. Нижня межа зумовлюється появою законодавства, що регулює життя та висуває вимоги до ченців і формування складу монастирів, верхня межа – проголошення указу про секуляризацію монастирів у київській, чернігівській та новгород-сіверській губерніях, коли Видубицьку обитель було перетворено на лікарню (існувала впродовж 12-ти років), якою фактично до 1798 р. керував духовний собор, а настоятелі майже не займалися управлінням, адже їхнє призначення мало суто формальний характер.

Структура курсової зумовлена її метою та дослідницькими завданнями. Робота складається з трьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. У першому розділі здійснено огляд попередніх наукових досліджень та характеристику джерельної бази. У другому розділі представлено видубицьких «начальників» як керівників монастиря: функції, обов'язки, взаємини з іншими насельниками та коло спілкування. У третьому розглянуто «матеріальний світ» настоятелів, зокрема одяг, побут, культуру харчування.

Розділ I. Наукові здобутки проблематики та характеристика джерел

1.1. Зародження та розвиток досліджень з історії Києво-Выдубицького монастиря та його настоятелів у XVIII ст. (друга пол. XIX – поч. XX ст.).

Перш ніж окреслити участь настоятелів у структурі Выдубицької обителі та розглянути їхнє матеріальне оточення, варто зробити невеликий історіографічний екскурс до проблематики чернецтва згаданого монастиря у XVIII ст., включно з джерельною характеристикою. Насамперед слід зауважити, що вивчення історії Выдубицької обителі розпочалося ще у другій половині XIX ст. і було досить різноплановим. Зокрема, розвиток уявлень про минуле обителі висвітлювався у працях різного жанру: монографіях, статтях, довідкових повідомленнях. Наразі варто розглянути дослідницькі здобутки історика Степана Голубєва, який був першим, хто опрацював майже всю документацію монастиря. Пізніше його рукописні виписки¹ опублікував історик Василь Ульяновський.

Степан Голубєв не ставив за мету дослідити побут монахів, тому лише зрідка згадує про їхнє харчування, одяг та поведінку². Натомість дослідник навів перелік выдубицьких настоятелів за XVIII ст., додавши коротку характеристику про них, як-от: походження, здобутки, послужний список³. Варто додати, що матеріал, який історик залучав до своєї праці, окрім звітної документації обителі (актових книг), базувався й на інформації, котру назбирав ще у XVIII ст. ігумен цього ж монастиря Яків Воронковський⁴.

З поданої інформації зрозуміло, що дослідника здебільшого цікавив економічний бік життя обителі. Не менш популярною темою були чвари між монастирями за маєтності. Так само Степан Голубєв підкреслює, який внесок зробив той чи інший выдубицький «начальник», виокремивши водночас таких

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. 194. Особистий архівний фонд С. Т. Голубєва – № 113.

² Голубєв С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 224-254.

³ Там само. – С. 211-220, 605-609.

⁴ Там само. – С. 609.

постатей, як-от: Сиф Гамалія, Яків Воронковський та Мелхіседек Яворський-Значко⁵. Як вже було зазначено, уваги до братії приділено значно менше, але в роботі наведено реєстри деяких ченців, скарги, «доношенія», постанови духовного собору. Слід додати, що Степан Голубев також досліджував подорожі монахів на Січ за подаянням⁶.

Бачимо, що історик здебільшого дослідив історію обителі «зверху», представивши видубицьких «начальників» більше у соціальному вимірі, ніж через повсякденні практики. Водночас Степан Голубев досить драматично описує моральний стан видубицького чернецтва у XVIII ст⁷. Історик наводить приклади порушень дисципліни, але розглядає їх досить однобічно, зробивши акцент лише на проступках іноків через відсутність іншої інформації. В результаті постав негативний образ монахів. Така подача матеріалу притаманна для тієї доби, коли писав дослідник⁸. Нерідко, коли у працях підкреслюється висока позиція Синоду. Зокрема, в одній з публікацій, коли історик згадує, які рукописи та стародруки було виявлено у монастирській бібліотеці, він так само не оминув зауважити, що завдяки «мудрому распоряженію» Синоду ця документація надійде до Київської духовної академії⁹.

Також маємо загальні свідчення, які зазвичай не обмежувалися XVIII ст., про Видубицький монастир та його насельників в окремих періодичних виданнях другої пол. XIX ст. – поч. XX ст.: «Киевские епархиальные

⁵ Там само. – С. 213-214.

⁶ *Ульяновський В. І.* Двічі професор: Степан Голубев в університетському та академічному контекстах. – Київ, 2007. – С. 266.

⁷ *Голубев С. Т.* История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 238-254.

⁸ *Яременко. М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 18.

⁹ *Голубев С. Т.* Рукописи Киево-Выдубицкого монастыря // Киевские епархиальные ведомости. – 1875. - №16. – С. 531.

ведомости»¹⁰, «Исторический вестник»¹¹, «Киевская старина»¹². Повідомлення загалом надавали короткий експурс з історії монастиря, його впорядкування та придбання маєтностей впродовж певного періоду, із зазначенням осіб, які цьому посприяли. З однієї з розвідок ми частково дізнаємося, як був облаштований монастир у XVIII ст., наприклад, про храми, келії та інші будівлі на його території¹³.

У статтях Павла Троцького та Генріха Міллера тема чернецтва майже не порушується. Автори згадують настоятелів лише у контексті розбудови обителі, їхнього внеску. Трохи інше забарвлення має повідомлення Ореста Левицького у журналі «Киевская старина». Історик розглядав самовільні відлучення ченців з обителей на українських теренах у досліджуваний нами період, окресливши монахів «бродячим элементом» та тлумачивши це явище як злочин¹⁴. Насправді впродовж XVIII ст. втечі ченців не були дивиною, але це відбувалося з різних причин і вони не завжди мали негативне забарвлення, як це висвітлив Орест Левицький. Слід зауважити, що практика одностороннього сприйняття таких самовільних відлучень монахів була поширена серед істориків XIX ст.¹⁵.

Так само є дослідження, які певною мірою доповнюють попередні роботи та представляють чернече життя трохи ширше. Такою є робота Миколи Шпачинського, де цілий розділ присвячено монастирям Київської єпархії у XVIII ст.¹⁶ У цій частині автор приділив увагу усім насельникам обителі.

¹⁰ Троцкий П., свящ. Киево-Выдубицкий Михайловский монастырь // Киевские епархиальные ведомости. – 1870. – № 22. – Отд. 2. – С. 643-651.

¹¹ Миллер Г. П. Киев-Выдубицкий Свято-Михайловский монастырь // Исторический вестник. Историко-литературный журнал. – 1903. – Т. 93. – С. 644-653.

¹² Левицкий О. Старинные публикации о беглых монахах // Киевская старина. – 1905. – №4. – С. 38-41.

¹³ Миллер Г. П. Киев-Выдубицкий Свято-Михайловский монастырь // Исторический вестник. Историко-литературный журнал. – 1903. – Т. 93. – С. 648-649.

¹⁴ Левицкий О. Старинные публикации о беглых монахах // Киевская старина. – 1905. – №4. – С. 38-39.

¹⁵ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 74.

¹⁶ Шпачинский Н., свящ. Киевский митрополит Арсений Могилянський и состояние Киевской митрополии в его правление (1757-1770). – Киев, 1907. – С. 227-284.

Зокрема, Шпачинський надав інформацію про процедури призначення настоятелів, окреслив їхні функції та обов'язки в межах обителі¹⁷. Автор так само, як і Степан Голубєв, підкреслював роль Синоду, який у 1774 р. отримав право призначати ігуменів до монастирів, завдяки чому, як зазначив автор, зменшився «произвол» настоятелів у справах своєї обителі¹⁸.

Микола Шпачинський висвітлив етапи постригу, розглянув послухи монахів та звернув увагу на їхню поведінку, але показав її досить однобічно, лише у негативному аспекті¹⁹ (як і Степан Голубєв). Він детальніше окреслив структуру монастирів, описав формальні процедури, як-от призначення на настоятельство та чернечий постриг, але головний акцент таки було зроблено на економічному боці життя обителей.

Ще одним вагомим доповненням є праця Костянтина Харламповича про вплив українського духовенства на церковне життя в Росії, зокрема у роботі згадуються київські настоятелі, які були переведені саме туди²⁰. Серед них означено й видубицького ігумена Лаврентія Горку²¹, якого через суперечки з братією у 1720 р. було вислано до Воскресенської обителі, а пізніше рукопокладено єпископом в Астрахані²².

У праці, окрім «начальства», згадуються й рядові ченці, яких було забрано на російські терени. Так само зазначено про прийняття київськими монастирями монахів з Росії до 1754 р., поки не почали діяти певні обмеження щодо постригу іноків «изъ великороссіянь»²³. Робота Костянтина Харламповича є досить цінною, адже автор надав значні статистичні дані з переліком духовних осіб, включно з ігуменами та архімандритами, які

¹⁷ Там само. – С. 244-252.

¹⁸ Там само. – С. 246-247.

¹⁹ Там само. – С. 244-284.

²⁰ Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великороссийскую церковную жизнь. – Казань, 1914. – Т. 1. – С. 551-630.

²¹ Там само. – С. 582.

²² Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 210.

²³ Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великороссийскую церковную жизнь. – Казань, 1914. – Т. 1. – С. 630-631.

походили з українських теренів та пізніше зробили кар'єру в Росії. У розділі про монастирі автор не зачіпає самої структури обителей, детальних характеристик «чиновних» та рядових ченців, бо його головною метою було показати український вплив на російське церковне життя, чим робота й відрізняється від інших праць того часу.

Довідково-інформаційні праці так само доповнюють загальні знання про Видубицький монастир та його настоятелів. Зокрема, такою є робота історика Павла Строева, який уклав перелік ігуменів та архімандритів, включно й у XVIII ст., монастирів різних єпархій, зокрема й Київської²⁴. Окрім часу та місця перебування духовних осіб на настоятельстві, можемо так само дізнатися подальший шлях деяких «начальників», наприклад, куди було переведено ігумена чи архімандрита. У роботі є й перелік видубицьких настоятелів²⁵, але не повний, зокрема з невідомої причини автор не згадав Феодосія Хоменського, який доволі довго очолював обитель, де і помер (1722-1737 рр.)²⁶.

Отже, період в історіографії другої пол. XIX ст. – поч. XX ст. характеризується зародженням та розвитком досліджень церковних установ та структур, зокрема монастирів. Водночас відбувається процес вивчення Видубицької обителі. Зокрема, Степан Голубєв був першим, хто комплексно опрацював архів монастиря. Історик розглядав різні аспекти, але значна частина була присвячена історії створення та розбудови обителі, економічній сфері. Настоятелів охарактеризовано радше за їхні внески у розвиток обителі, аніж за інші заслуги. Тематика щодо життя у монастирі та характеристика самих ченців лише частково порушувалася автором.

Як вже було згадано, братію представлено дещо однобічно та з негативним забарвленням, що так само трапляється й в інших працях цієї доби.

²⁴ Строев П. М. Списки иерархов и настоятелей монастырей российской церкви. – Санкт-Петербург, 1877. – С. 7-32

²⁵ Там само. С. 23-25.

²⁶ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 211.

В деяких допоміжних працях структура обителей залишається поза увагою, натомість представлені певні статистичні дані, які дають змогу дізнатися, де, коли та впродовж якого часу «начальники» перебували на настоятельстві.

1.2. Наукові доробки радянського періоду та 90-х рр. XX ст.

Наступний період в історіографії характеризується зазвичай одноманітними працями у вивченні чернецтва XVIII ст., адже за радянську добу була поширена антирелігійна пропаганда, тому часто можна натрапити на роботи, автори яких представляли ченців з негативним забарвленням, особливо їхню поведінку. Попри однобічне представлення чернецтва більшістю радянських праць, є дослідження, які відрізняються своєю ґрунтовністю та вагомою джерельною базою. Тут слід виокремити дві роботи українських істориків Василя Дубровського²⁷ та Сергія Шамрая²⁸.

У праці Василя Дубровського, в якій опублікована книга порушень монахів Глухівського Петропавлівського монастиря у XVIII ст., містяться свідчення про поведінку ченців, але автор подає лише негативні сторони. Так само приклад насельників однієї обители автор проектує на все українське чернецтво, окресливши їхнє життя «ледачим, бешкетним» та «розпусним»²⁹. Зрозуміло, що виклад історика відповідав вимогам часу та умовно диктувався «зверху». Автор не оминув зазначити, що через цензуру до 1917 р. проводити дослідження у церковній площині, зокрема українського чернецтва, було неможливо³⁰. Але, як вже було зазначено, попри однобічність висловлювань автора, до праці залучено значний обсяг архівних матеріалів, що підтверджує професійність автора та робить його дослідження дійсно ґрунтовним.

У статті історика Сергія Шамрая здебільшого порушується тема економічного боку життя київських обителей, зокрема суперечки за землі, на

²⁷ Дубровський В. В. З побуту українських монахів другої половини XVIII ст. – Харків-Київ, 1930.

²⁸ Шамрай С. Боротьба козаків Київської сотні з київськими монастирями та магістратом в XVII-XVIII ст. // Україна. – 1930. – Січень-лютий. – С. 32-63.

²⁹ Дубровський В. В. З побуту українських монахів другої половини XVIII ст. – Харків-Київ, 1930. – С. 4.

³⁰ Там само. – С. 6.

чому так само нерідко акцентували увагу дослідники XIX ст. – поч. XX ст. На відміну від попередньої праці, повідомлення Сергія Шамрая не наповнене суто негативним сенсом, натомість висвітлено сюжети чвар між монастирями та козаками за право шинкування у Києві³¹. Викладену інформацію базовано так само на вагомій кількості джерельних матеріалів, що підтверджують наявність цих суперечок, які, проте, іноді подано дещо перебільшено.

У другій пол. XX ст. дослідники не порушували тему чернецтва, зокрема й настоятельства. Натомість здебільшого було приділено увагу економічній та господарській діяльності монастирів. Така тематика особливо була поширена у 1990-ті рр. Тут слід виокремити дослідження історика В'ячеслава Мордвінцева, який вивчав становище монастирських селян на теренах Лівобережної України у XVIII ст., зокрема науковець для розвідки залучав відповідну документацію з архівного фонду й Видубицької обителі³². Попри те, що в роботі монастирі представлено у негативному контексті (автор використав дещо радянську риторичку, окресливши їх «духовними феодалами-експлуататорами»³³), це дослідження дає змогу розвинути ширше уявлення про минуле Видубицької обителі та її насельників у XVIII ст., зокрема економічної сторони.

Загалом, протягом радянського періоду та впродовж 1990-х рр. XX ст. робіт, які б порушували тему чернецтва справді мало, але вони слугують добрим матеріалом для аналізу, аби подивитися як саме представляли монахів у цей час. Так само для цієї доби характерні дослідження, які б стосувалися економічної діяльності монастирів у досліджуваній нами період. Щодо самого чернецтва, то їхнє представлення подано досить однобічно, причиною чого, як ми вже зрозуміли, були умови надиктовані антирелігійною

³¹ Шамрай С. Боротьба козаків Київської сотні з київськими монастирями та магістратом в XVII-XVIII ст. // Україна. – 1930. – Січень-лютий. – С. 48-63.

³² Мордвінцев В. М. Церковно-вотчинне господарство та секуляризаційна реформа на Лівобережній Україні у XVIII ст.: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Інститут української археографії за джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ, 1999.

³³ Там само. – С. 4.

пропагандою радянської влади. Але варто зауважити, що згадані праці є доволі якісними науковими дослідженнями, адже підкріплені чималим джерельним матеріалом, що дають змогу сучасним дослідникам скласти ширше уявлення про чернецтво XVIII ст.

1.3. Сучасні дослідження: зміна акцентів та різноплановість робіт

Дві попередні доби відрізнялися своєю чималою увагою до церковних об'єктів, зокрема монастирів, та частково порушували тему чернецтва, здебільшого надавши їм негативної характеристики. Як ми вже побачили, праці другої пол. XIX ст. – поч. XX ст. були доволі різноплановими та охоплювали різні аспекти у вивченні обителів, як-от: загальна історія, суперечки за маєтності й угіддя, внески «начальників» у розбудову монастиря тощо. Насельникам було приділено недостатньо уваги та представлено досить однобічно. Те саме відбувається й у радянський період під час антирелігійної пропаганди.

В українській історіографії після 1990-х рр. відкривається широке поле для дослідження у цій сфері. Цій добі характерно поява чималої кількості різнопланових робіт, де автори вже приділяють значну увагу насельникам обителів. Звісно, зацікавленість до монастирів серед дослідників так само не згасла, але вивчення цих церковних об'єктів наразі відбувається більш комплексно, зокрема висвітлюється не лише їхній економічний бік життя, а й інші складові: архітектура, внутрішня структура, управління тощо.

Оскільки праць досить багато і кожна потребує детального розгляду, ми зупинимося лише на декількох, що безпосередньо стосуються нашого дослідження. Як вже було зазначено, історики почали вивчати й насельників українських монастирів. Досить вагомою є праця дослідника Максима Яременка, де вперше представлено комплексну характеристику чернецтва київських чоловічих монастирів XVIII ст., зокрема й Видубицького³⁴. У своїй роботі історик розглянув доволі широке коло питань, наприклад, як

³⁴ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007.

формувалося київське чернецтво у досліджуваний нами період, їхнє походження (географічне та станове), вік, освіченість та духовність. Максим Яременко так само порушив тему київських «начальників», окресливши процедуру поставлення на настоятельство, місце у структурі управління обителлю та «позамонастирську» діяльність³⁵. Слід зауважити, що дослідження історика дало поштовх для подальшого вивчення насельників київських монастирів у XVIII ст. (кожного окремо), зокрема їхнього побуту, поведінки, взаємин тощо.

Так само історик дослідив одну зі складових повсякденного життя київського «чиновного» чернецтва XVIII ст., як-от культуру харчування³⁶. На базі інформації з іншої статті дослідника³⁷, ми мали змогу зіставити «матеріальний світ» настоятелів Братської обителі, реконструкцію якого зробив автор, з майновим станом видубицьких «начальників», зокрема визначити їхній соціальний статус, про що детально йтиметься у третьому розділі.

Для порівняння з матеріальним оточенням інших настоятелів було залучено роботу істориків Ірини Марголіної та Василя Ульяновського, які дослідили Кирилівську обитель, зокрема й повсякдення «начальників» цього монастиря у XVIII ст.³⁸ Так само є окремі розвідки, що допомагають скласти більш широке уявлення про те, якими були повсякденні практики «чиновного» чернецтва. Так, наприклад, історик Ігор Нетудихаткін у своїй статті представив складові побуту митрополита Рафаїла Заборовського, які відрізнялися розкішшю та визначали високу позицію цієї духовної особи³⁹.

³⁵ Там само. – С. 177-185.

³⁶ Яременко М. В. Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська Академія. – 2012. – Вип. 10. – С. 117-184.

³⁷ Яременко М. В. "Матеріальний світ" ректора Академії середини XVIII ст. : на прикладі архимандрита Сильвестра Ляскоронського // Наукові записки НаУКМА. – 2004. – Т. 34. – С. 20-32.

³⁸ Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель Святого Кирила. – Київ, 2005.

³⁹ Нетудихаткін І. А. До «портрету» архієпископа Київського і Галицького Рафаїла Заборовського (побутові аспекти життя архіпастиря у 1730-ті рр.) // Труды Київської Духовної Академії. – 2015. – № 23. – С. 265-282.

Є праці трохи іншого характеру, які здебільшого стосуються інституційної історії Церкви, але можуть пролити світло на діяльність настоятелів поза межами своєї обителі. Так, наприклад, у роботі дослідниці Оксани Прокоп'юк про діяльність Київської духовної консисторії⁴⁰, зазначено, що більшість видубицьких «начальників» впродовж 1721-1786 рр. були у складі «присутствія» (колегіального органу).

Так само є монографії, що окреслюють взаємини київських ченців з козаками, які не лише обмежувалися суперечками за маєтності, як це подавалося істориками радянського періоду. Наприклад, у роботі Олексія Кузьмука натрапляємо на інформацію про практику відсилення ченців до козаків на Січ для збору пожертв⁴¹, що презентує нам ще одну складову життя насельників київських обителей XVIII ст.

1.4. Характеристика джерел

Для аналізу було залучено як архівні, так і опубліковані джерела, які потребували критичного методу вивчення. Головним джерелом для дослідження послуговували архівні матеріали (реєстри речей, листи, донесення, скарги, послужні списки тощо) з фонду Києво-Видубицького монастиря⁴². Так само залучалися архівні справи Київської духовної консисторії⁴³. Згадані матеріали здебільшого допомогли скласти уявлення про умови житла, побут, харчування ченців, зокрема видубицьких «начальників». Серед архівних матеріалів були листи одного з настоятелів Якова Воронковського до «начальників» інших монастирів та ктиторів, які дали змогу представити його коло спілкування, про що детальніше йтиметься у другому розділі.

До роботи було залучено вже згадану раніше неопубліковану спадщину Видубицького монастиря у вигляді рукописів Степана Голубєва. Зокрема,

⁴⁰ Прокоп'юк О. Б. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721-1786 рр.). – Київ, 2008.

⁴¹ Кузьмук О. С. «Козацьке благочестя»: Військово Запорозьке Низове і київські чоловічі монастирі в XVII-XVIII ст.: еволюція взаємовідносин. – Київ, 2006.

⁴² Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 130. Києво-Видубицький Михайлівський Чудівський Всеволозький чоловічий монастир. – Оп. 1, 2.

⁴³ Там само. – Ф. 127. – Оп. 1020.

серед матеріалу так само містилися різного характеру «доношення», постанови настоятелів і духовного собору, що допомогли розглянути взаємини між «начальником» та братією.

З опублікованих матеріалів було використано звітну документацію Видубицького монастиря у XVIII ст.⁴⁴. Серед матеріалів містилося чимало розпоряджень «начальства» й донесень братії, що надали інформацію про дисципліну чернецтва, зокрема порушення, та трохи ширше розкрили тему управління обителлю. У збірнику є значна кількість справ, що стосуються економічної та господарчої діяльності монастиря, які стали б у нагоді для подальшого вивчення обителі.

Допоміжним друкованим джерелом стала довідкова збірка, де надана коротка інформація про учнів та викладачів Києво-Могилянської академії впродовж XVII – XVIII ст., серед яких були й видубицькі «начальники»⁴⁵. Повідомлення дали змогу дізнатися про походження деяких настоятелів, що вони вивчали, простежити їхній кар'єрний шлях.

Варто виокремити ще одне довідково-інформаційне видання, де містилися статистичні дані, зокрема чисельність насельників у Видубицькому монастирі за 1784 р. та кількість будов, включно з келіями, які були розташовані на території обителі⁴⁶.

Отже, ми представили невеликий історіографічний екскурс наукових знань про Видубицький монастир та його насельників впродовж XVIII ст., включно з аналізом джерельної бази. Вивчення цієї проблематики умовно можна поділити на три періоди, зокрема: друга пол. XIX ст. – поч. XX ст., радянська доба та 1990-ті рр., сучасні дослідження. Перші два періоди мають характерну лише для нього подачу матеріалу, адже історики того часу

⁴⁴ Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017.

⁴⁵ Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст.: Енциклопедичне видання. / Редкол.: Брюховецький В. С. (відп. ред), Горський В. С., Задорожна О. Ф. та інші. – Київ, 2001.

⁴⁶ Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. / Редкол.: Сохань П. С. (відп. ред.), Гісцова Л. З., Гуржій О. І. та інші. – Київ, 1989.

здебільшого працювали в умовах цензури, тому нерідко коли інформацію могли диктувати «зверху».

Як ми вже з'ясували, у другій пол. XIX ст. – поч. XX ст. з'являється чимала кількість праць різного жанру, але вони здебільшого стосуються самих монастирів (загальної історії, економічної діяльності тощо), а насельники залишаються або взагалі поза увагою, або історики надають їм негативного забарвлення. У радянський період вбачаємо майже схожу ситуацію. Для праць цього часу характерні досить однобічна подача матеріалу та окреслення лише поганих сторін життя чернецтва. Проте, можна натрапити на досить якісні роботи, які підкріплені значною кількістю архівних матеріалів. У другій пол. XX ст. акцент зміщується у бік економічної та господарчої діяльності монастирів.

Сучасні роботи відрізняються різноманітними напрямками вивчення проблематики. Зокрема, для цього періоду характерні дослідження на тему життя всередині монастирів (побут, облаштування, культура харчування). Окремі праці висвітлюють діяльність настоятелів та братії й поза межами обителі. Загалом, у своїх роботах сучасні історики порушують чимало аспектів та комплексно вивчають дану проблематику, чим вони відрізняються від дослідників двох попередніх періодів.

Джерельною базою послуговували архівні та опубліковані матеріали. Оскільки справи фонду Києво-Видубицького монастиря добре збережені, то це давало змогу розглянути чималий обсяг різноманітної документації, зокрема реєстри майна настоятелів та інших ченців, «доношення», скарги, листи. Вони допомогли представити різні аспекти життя «начальників» та братії. Опубліковані джерела у вигляді збірок та довідково-інформаційних видань комплексно доповнили знання про Видубицький монастир та його насельників у XVIII ст.

Розділ II. Участь настоятеля в організації управління Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст: функції, обов'язки, взаємини з братією, коло спілкування

Наразі слід представити видубицьких ігуменів та архімандритів, які були поставлені на настоятельство протягом досліджуваного нами часу. У своєму дослідженні про чернецтво київських неставропігійних монастирів у XVIII ст. історик Максим Яременко надає повний список настоятелів восьми обителей, зокрема й Видубицької, де впродовж цього періоду нараховувалося 13 «начальників»⁴⁷.

Настоятель, як очільник обители, посідав важливе місце в її управлінні. Видубицький монастир не є винятком, але варто зазначити, що впродовж досліджуваного нами періоду тричі настоятель був відсутній у монастирі. Зокрема, протягом 1721-1722 рр. є згадка лише про намісника Василя, у 1752 р. та впродовж 1759-1760 рр. були «правителі» ієросхимонах Василій та Варфоломій Кудравсецький⁴⁸. Слід зауважити, що «правителем» позначали людину, яка тимчасово брала на себе обов'язок управління монастиря, коли настоятель був відсутній⁴⁹.

Загалом настоятелем, окрім ігумена, міг бути «строитель» та архімандрит⁵⁰. До монастирів, що мали відповідний статус призначали архімандритів⁵¹. Щодо Видубицького монастиря, то на противагу київським Братському, Пустинно-Миколаївському та Золотоверхо-Михайлівському, він належав до категорії «ігуменських» обителей⁵², тому здебільшого його очолювали ігумени. Слід додати, що настоятель Гавриїл Леопольський

⁴⁷ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 250-251.

⁴⁸ Там само. – С. 250.

⁴⁹ Яременко М. Настоятелі київських чоловічих монастирів у XVIII ст. // Ковчег: збірник статей з церковної історії. – 2001. – Ч. 3. – С. 261.

⁵⁰ Там само. – С. 261.

⁵¹ Шпачинский Н., свящ. Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757-1770). – Киев, 1907. – С. 244.

⁵² Яременко М. Настоятелі київських чоловічих монастирів у XVIII ст. // Ковчег: збірник статей з церковної історії. – 2001. – Ч. 3. – С. 284.

(очолював обитель з 1739 р. по 1747 р.) клопотав у Синоду щодо надання монастирю статусу архімандрії, але йому було відмовлено⁵³.

Зафіксовано лише два випадки, коли у монастир було призначено архімандритів: Леонтія Золотницького (1752 р.-квітень 1756 р.) та Митрофана Горленка (квітень 1760 р. – серпень 1765 р.)⁵⁴. Видубицький монастир слугував останнім притулком для їхнього настоятельства⁵⁵. Зокрема, «доношеніє» 1756 року містить звернення архімандрита Леонтія Золотницького до митрополита Тимофія Щербацького з проханням про звільнення «за долговременною, ножною болізнию» та «в тоем монастиру катедралном свято Софийском, гді і подстриглся, келию определить»⁵⁶. Нерідко Видубицький монастир ставав останньою сходинкою на кар'єрному шляху призначених настоятелів. Деякі доживали віку у стінах обителі, як-от: Феодосій Хоменський, Сиф Гамалія, Яків Воронковський⁵⁷. Трьох «начальників» було відправлено «на спочинок» в інші обителі, зокрема двох ми вже згадували вище (архімандрити Леонтій Золотницький та Митрофан Горленко), ще один ігумен Вікентій Велдоцький перебував «на обещании» у Лубенському монастирі⁵⁸.

Хоча, звісно, були й такі, що продовжували свою кар'єру й далі. Наприклад, впродовж 1774-1784 рр. настоятелем обителі був ігумен Мелхіседек Значко, якого пізніше возведено у сан архімандрита у Мгарській обителі⁵⁹. Згаданий настоятель водночас перебував на двох позиціях –

⁵³ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 211.

⁵⁴ Яременко М. Настоятели киевских чоловічих монастырів у XVIII ст. // Ковчег: збірник статей з церковної історії. – 2001. – Ч. 3. – С. 292.

⁵⁵ Там само. – С. 284.

⁵⁶ Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 202-203.

⁵⁷ Яременко М. Настоятели киевских чоловічих монастырів у XVIII ст. // Ковчег: збірник статей з церковної історії. – 2001. – Ч. 3. – С. 291-292.

⁵⁸ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 607.

⁵⁹ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 250.

ігуменом Видубицької обителі та катедральним намісником⁶⁰. Так само надалі у сан архімандритів були зведені «начальники», як-от: Гавриїл Леопольський, Антоній Почека, Єронім Блонський (також після був ректором Києво-Могилянської академії) та Дмитро Устимович, а Тимофій Щербацький згодом став митрополитом⁶¹.

Щодо походження видубицьких «начальників», то є дані лише за декількох настоятелів. Тимофій Щербацький та Дмитро Устимович народилися у міщанських родинах (Київський полк)⁶², Митрофан Горленко – з козацько-шляхетської сім'ї⁶³, Яків Воронковський («уроженец малороссийской нации», м. Вороніж⁶⁴) та Єронім Блонський мали батьків священників⁶⁵. Стосовно освіченості настоятелів, то переважна більшість були вихованцями Києво-Могилянської академії, а Дмитро Устимович до постригу викладав там греку, піїтику, риторику та філософію⁶⁶. Деякі «начальники» до поставлення на настоятельство були катедральними писарями або намісниками.

Досить цікавою фігурою був ігумен Яків Воронковський, про нього залишилося чимало свідчень. Зокрема, він брав участь у підготовці наказу до Уложеної комісії від Київської метрополії та саме він першим почав складати «історію» Видубицької обителі⁶⁷. Яків Воронковський був дуже освіченою людиною та знав кілька мов: латину, грецьку, єврейську та німецьку⁶⁸. Ігумен

⁶⁰ Там само. – С. 183.

⁶¹ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 606-607, 609.

⁶² Жук В. Н., Кагамлик С. Р. Щербацький Тихін Іванович, чернече ім'я Тимофій // Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст.: Енциклопедичне видання. – Київ, 2001. – С. 600.; Дороніна Т. О., Лякіна Р. М. Устимович Данило, чернече ім'я Димитрій – С. 554.

⁶³ Горобець В. М. Горленко Михайло Андрійович, чернече ім'я Митрофан // Там само. – С. 149.

⁶⁴ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 608.

⁶⁵ Андрущенко М. В. Блонський, чернече ім'я Ієронім // Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст.: Енциклопедичне видання. – Київ, 2001. – С. 75.

⁶⁶ Лякіна Р. М. Устимович Данило, чернече ім'я Димитрій // Там само – С. 554.

⁶⁷ Хиженяк З. І. Воронківський, чернече ім'я Іаков // Там само. – С. 126.

⁶⁸ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 608.

мав значну колекцію рідкісних книжок, зокрема й латинських, та рукописів⁶⁹, які потребують окремого вивчення. Приватна бібліотека настоятеля підтверджує його високі інтелектуальні здібності.

2.1. Процедура призначення

Надалі ми більш детально розглянемо функцію управління Видубицьким монастирем. Але наразі варто означити стандартну процедуру призначення на настоятельство, яка у досліджуваний нами період, була характерна для київських неставропігійних чоловічих обителей. Головну роль відігравав митрополит⁷⁰. Але, слід зауважити, що до цієї справи долучалася й духовна консисторія, яка могла запропонувати двох кандидатів⁷¹. Згодом митрополит поступово втрачає право призначення. У 1765 р. потребується офіційний дозвіл від Синоду, аби поставити архімандритів на настоятельство, а з 1774 р. ця постанова поширюється й щодо призначення ігуменів⁷².

Братія так само як і консисторія могла запропонувати дві кандидатури, але вирішальне слово мав архієрей (принаймні до другої половини XVIII ст.)⁷³. Варто додати, що на думку братії особливо не зважали, хіба що це стосувалося обителі посереднього статусу⁷⁴. До другої половини XVIII ст. процедура поставлення відбувалася таким чином, що з двох кандидатур митрополит (врахувавши чи ні думку консисторії та братії) обирав і затверджував ігумена або архімандрита настоятелем до певного монастиря (формально повідомивши про це Синод), та надавши спеціальну грамоту на управління⁷⁵.

Як вже було згадано, надалі право вибору та затвердження настоятеля переходить до рук Синоду. У цей час доволі поширеною практикою стає

⁶⁹ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 538. – Арк. 1-9.

⁷⁰ *Шпачинский Н., свящ.* Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757-1770). – Киев, 1907. – С. 244.

⁷¹ *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 178.

⁷² Там само. – С. 180.

⁷³ *Шпачинский Н., свящ.* Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757-1770). – Киев, 1907. – С. 245.

⁷⁴ *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 179.

⁷⁵ *Шпачинский Н., свящ.* Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757-1770). – Киев, 1907. – С. 244.

мобільність настоятелів з однієї обителі в іншу, що призводило, за словами дослідника Максима Яременка, до бюрократизації самого процесу призначення⁷⁶. Йдеться про те, що процедура призначення настоятеля була доволі складним і довготривалим процесом, бо пропозиція кандидатур, їхній розгляд, постанови стосовно затвердження мали пройти через певні інституції (включно з Київською духовною консисторією), у підсумку це могло займати щонайменше місяць⁷⁷.

Ілюстрацію складності цієї процедури можна подивитися на прикладі призначення настоятелем Видубицького монастиря ієромонаха Антонія Почеки (до того перебував у Софійському монастирі). Вже згадуваний нами Леонтій Золотницький у своєму «доношенії» (квітень 1756 р.) до митрополита Тимофія Щербацького, окрім прохання щодо звільнення, рекомендував замість нього поставити настоятелем Видубицької обителі Антонія Почеку, охарактеризувавши його, як «всепречеснійшого»⁷⁸. Приблизно у цей час братія монастиря так само долучається до клопотання щодо цього кандидата⁷⁹. Серед тих, хто приєднався, були намісник, економ, старець-духівник, уставник, еклезіарх та шафар, тобто уся соборна братія. Вони апелювали до того, що Леонтій Золотницький: «...по причині всегдашней болізни помогать мнстру не может... но монастырь Выдубыцкий за неимением властелина состоит как осиротилый»⁸⁰. Невідомо, чи діяли ченці на власний розсуд, або спонукою був тиск самого «начальника». Іронія полягає у тому, що трохи пізніше ця ж братія звинуватить вже поставленого настоятеля Антонія Почеку разом з економом Митрофаном у розкраданні монастирського майна⁸¹. Тут радше висвітлено складні взаємини між настоятелем та братією,

⁷⁶ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 181.

⁷⁷ Там само. – С. 181.

⁷⁸ Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 201.

⁷⁹ Там само. – С. 201-202.

⁸⁰ Там само. – С. 202.

⁸¹ ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1020. – Спр. 3236. – Арк. 1.

що часто призводили до обопільних звинувачень, про що більш детально йтиметься далі.

Повертаючись до сюжету процедури призначення Антонія Почеки, варто зауважити, що митрополит таки затвердив цю кандидатуру (ймовірно, зваживши більш на думку Леонтія Золотницького, аніж братії), але надалі почалася довготривала процедура призначення із залученням до справи духовної консисторії, колегії іноземних справ (Антоній Почека тоді перебував у Варшаві в іншому православному монастирі) та Київської губернської канцелярії⁸². Процес затягнувся аж до кінця жовтня, коли Антонія Почеку було возведено в сан ігумена та поставлено настоятелем Видубицького монастиря (до того був «правителем»)⁸³. Через його знаходження закордоном процес призначення трохи затягнувся, але суто з формального боку саме таким чином відбувалася стандартна процедура номінування настоятеля.

2.2. Управління обителлю та діяльність поза її межами

Окресливши процес призначення, наразі можемо перейти до розгляду функцій управління всередині Видубицької обителі. Безумовно, настоятель тут був головною фігурою, бо регулював усі складові монастирського життя⁸⁴. Коло обов'язків «начальників» здебільшого ілюструє підписана ним документація, як-от: видача коштів, одягу, призначення послухів монахам й послушникам, винесення вироків та визначення покарань порушникам, розпорядження щодо господарчих справ, зокрема, які стосувалися керуванням маєтностями, що належали монастирю. Загалом, функції настоятеля були доволі різноплановими, але насамперед, він піклувався про престиж своєї обителі, що цілком пояснює його прискіпливу увагу до ченців. Очевидно, що настоятелю самому було доволі складно наглядати за братією, тому частину цього зобов'язання брав на себе намісник, котрий очолював духовний собор,

⁸² Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 206-210.

⁸³ Там само. – С. 211.

⁸⁴ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 228.

який, зі свого боку, завідував зовнішніми та внутрішніми справами монастирського побуту⁸⁵. До складу собору, окрім намісника, входив монастирський економ та інші чиновні ченці (еклезіарх, духівник тощо)⁸⁶.

Духовний собор постійно мав звітувати настоятелю про стан справ у стінах монастиря. Аби це здійснювалося організованіше, настоятель Яків Воронковський у 1768 р. надав «інструкцію» з приписами, за якими собор був зобов'язаний щоденно (окрім неділі та святкових днів) збиратися та обговорювати нагальні проблеми монастирського життя з пропозиціями щодо їх вирішення⁸⁷. Узявши до уваги постанови духовного собору, можна побачити, що однією з найголовніших проблем була чернеча поведінка, тому обговорення найчастіше зводилося до питання покарання монахів⁸⁸.

Настоятель міг зважати на думку собору, але були випадки, коли ігумен категорично не погоджувався з постановою братії. Так сталося під час обговорення (1771 р.) щодо покарання ченця Дормидонта, який «ежечасто вдається в пянство и неприличные чину монашескому поступки», і тому, на думку собору, мав бути висланий до іншого монастиря за рішенням духовної консисторії, що зумовлював звіт про це митрополиту⁸⁹. Та настоятель відкинув пропозицію соборян, аргументувавши своє рішення тим, що «понеже в сем мнстрі не один Дормидонт таков» і «тому никакого правильного и указного основания в сем мнініи не положено»⁹⁰.

Зрозуміло, що тодішній настоятель Яків Воронковський не бажав, аби про цю ситуацію стало відомо поза межами обителі. Адже одним з найголовніших обов'язків настоятеля було дотримання монастиря у належному порядку, включно з поведінкою насельників обителі, та

⁸⁵ Там само. – С. 228.

⁸⁶ Там само. – С. 228.

⁸⁷ Там само. – С. 228-229.

⁸⁸ Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 222, 235-236, 241.

⁸⁹ Там само. – С. 235-236.

⁹⁰ Там само. – С. 239-240.

враховуючи його особисту відповідальність за всі відхилення від правил⁹¹, тому, вірогідно, саме цим – небажанням розголосу – можна пояснити відхилення рішення собору.

Варто наголосити на тому, що настоятелі київських чоловічих монастирів не обмежувалися виконанням обов'язку очільників обителей, вони ще й брали активну участь у справах митрополії, будучи членами Київської духовної консисторії⁹². Зокрема, вони входили до складу «присутствія», головної частини духовної консисторії, де розглядалися та вирішувалися основні питання церковного життя⁹³. Видубицькі настоятелі теж не оминули членства у «присутствії» духовної консисторії. З даних щодо персонального складу «присутствія» протягом XVIII ст., які наводить дослідниця Оксана Прокоп'юк, можна побачити, що настоятелі Видубицького монастиря були постійними членами цього колегіального органу, але, як зазначає сама авторка, головна роль в управлінні обителі не була одночасно гарантією засідання у Київській духовній консисторії⁹⁴.

Серед видубицьких настоятелів активними членами «присутствія» були такі ігумени, як-от: Феодосій Хоменський (склад членів за 1731 р. та 1733 р.), Митрофан Горленко (за 1764р.), Сиф Гамалія (за 1767 р.), Яків Воронковський (за 1768-1774 рр.), Мелхіседек Значко-Яворський (за 1775-1781 рр., після вже згадується як архімандрит Петро-Павлівської обителі) та Ієронім Блонський (за 1784-1786 рр., зафіксовано як катедрального намісника та ігумена)⁹⁵.

Отже, як бачимо, що у XVIII ст. настоятелі Видубицького монастиря мали змогу поєднувати в собі дві головні функції: управління обителлю та членство у складі «присутствія» Київської духовної консисторії. Очевидно, що одночасне виконання обов'язків як настоятеля, так і члена «присутствія» не

⁹¹ *Яременко М.* Настоятелі київських чоловічих монастирів у XVIII ст. // Ковчег: збірник статей з церковної історії. – 2001. – Ч. 3. – С. 273-275.

⁹² Там само. – С. 276.

⁹³ *Прокоп'юк О. Б.* Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721-1786 рр.). – Київ, 2008. – С. 93.

⁹⁴ Там само. – С. 94.

⁹⁵ Там само. – С. 210-215.

завжди призводило до ефективних результатів. Зокрема, історик Максим Яременко у своїй праці про київське чернецтво у XVIII ст. наводить приклади, котрі добре ілюструють незручності та труднощі, з якими стикалися ігумени й архімандрити, що виконували цю подвійну функцію⁹⁶. Серед них такі: велика відстань від обителей до місця засідання консисторії та проблемні дороги (призводило до постійних запізень); потреба постійної участі, що позбавляла можливості належним чином керувати монастирем⁹⁷.

2.3. Взаємини з братією

Взаємини між настоятелем та братією не завжди були легкими, тому виникали конфлікти. Особливо це могло стосуватися господарчих справ, бо відомо, що у цій сфері, формально настоятель мав головну позицію, проте на практиці виглядало інакше⁹⁸. Пояснюється це тим, що настоятель мав безліч обов'язків, які, як вже було згадано, не обмежувалися управлінням обителі, і тому доводилося призначати ченців на всілякі послухи, як-от: намісника, шафаря, економа, скарбника, городничого й управителя містечок та сіл, підпорядкованих монастирю⁹⁹.

За таких умов зловживання чи просто невиконання послухів не були рідкісним явищем. Такі сюжети доволі добре ілюструє документація монастиря, тому для наочності варто навести декілька прикладів. Зокрема, показовим є вирок братії 1751 р. щодо звільнення ієромонаха Мелетія «от городнического звания» за «его в монастыр долги и неуписное хмелное питье»¹⁰⁰. Ще є згадка 1765 р. про ієромонаха Іларіона, відстороненого від управління Літківським маєтком через те, що «означенних мелниц не построил, но и другое имевшое в оных дворах строение в крайное привел

⁹⁶ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 186-187.

⁹⁷ Там само. – С. 186-187.

⁹⁸ Шпагинский Н., свящ. Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757-1770). – Киев, 1907. – С. 249.

⁹⁹ Там само. – С. 267.

¹⁰⁰ Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 193.

опустошение»¹⁰¹. Стосовно невиконання настоятельських постанов, то доречно буде згадати про заборону монахам наймати прислугу («хлопців») «криме определенних персон»), не повідомивши про це «начальство»¹⁰², якою братія знехтувала таки прийнявши їх без повідомлення ігумена¹⁰³.

Через недостатній контроль порушення дисципліни фіксуються доволі часто. Окрім зловживань та непослухів, нерідко траплялися крадіжки всередині обителі. Зазвичай це стосувалося розкрадання харчів та напоїв, зокрема тими ченцями, які завідували «полатою». Так, наприклад, у 1764 р. зафіксовано крадіжку слив'янки та сивухи, а серед підозрюваних числився «полатний» чернець Давид, котрий не впорався з обов'язком стерегти «мнстирске добро»¹⁰⁴. Окрім розкрадання харчів, траплялися випадки, коли ченці могли поцупити один в одного одяг¹⁰⁵. Крадіжки не обмежувалися продуктами та речами. Згідно з постановою 1750 р., виданою духовним собором, втікач ієродиякон Арсеній вкрав чималу суму грошей (йдеться про понад 50 рублів)¹⁰⁶.

Загалом, головну увагу духовний собор звертав на розкрадання та пошкодження монастирського майна. Наприклад, у постанові 1771 р. зафіксовано випадок обопільних звинувачень між ієродияконом Йоною та ієромонахом Гавриїлом. Останній скаржився, наче Йона, будучи «питейним шафарем», непристойно себе поводить: «...напился до безчуттвля и прийшов в келию в четвертом часу ночи, и за приходом много шумил», зробивши акцент на загрозі пошкодження сусідом «мнстирского врученного йому добра»¹⁰⁷. У справі вже згаданого нами Дормидонта так само увага

¹⁰¹ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 577.

¹⁰² Там само. – С. 567.

¹⁰³ Документальна спадщина Києво-Выдубицкого монастыря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 543.

¹⁰⁴ ІР НБУВ. – Ф. 194. – № 113. – Арк. 185-187.

¹⁰⁵ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 655. – Арк. 1.

¹⁰⁶ Документальна спадщина Києво-Выдубицкого монастыря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 192.

¹⁰⁷ Там само. – С. 233-234.

акцентувалася на ймовірне завдання ченцем монастирю збитків¹⁰⁸. Бачимо, що п'яні пригоди братії могли певною мірою ігнорувати, якщо це не шкодило майну обителі.

Про такі випадки інформують постанови духовного собору щодо покарань ченців за провину та донесення братів один на одного до настоятеля монастиря. Хоча й доволі складно оцінювати ці повідомлення, бо вони можуть не цілком відповідати дійсності, але кількість та перманентність таких «доношень» і скарг все ж надає змогу припустити, що згадані вище сюжети таки мали місце. Наявність такої кількості різноманітних порушень лише підтверджує думку про послаблений контроль над братією, що так само певною мірою могло підважувати позицію настоятеля, зокрема й у господарських справах обителі, належне утримання якої в цій сфері було так само одним з обов'язків ігумена¹⁰⁹.

У сфері економічної діяльності Видубицького монастиря настоятель так само посідав головне місце та, на відміну від господарчих справ, мав тут значний вплив, що інколи призводило до певних зловживань вже з боку самого «начальника». Щодо керування настоятеля в економічній сфері, то тут йдеться про надходження та розподіл поміж братією коштів з монастирської казни. Хоча й формально такими справами завідував скарбник, але звітувати стосовно фінансів повинен був «начальнику». Наприклад, після смерті ігумена Сифа Гамалії залишилася певна сума грошей, яку скарбник ієромонах Нектарій підрахував та одразу сповістив про це нового настоятеля, очікуючи на подальші розпорядження.¹¹⁰ Те саме відбувалося й з розподілом «кружечних» доходів, на що обов'язково потребувався дозвіл «начальника»¹¹¹. Щодо зловживань у цій області, то вже було згадано про випадок, коли братія звинуватила настоятеля Антонія Почеку та економа Митрофана у розкраданні

¹⁰⁸ Там само. – С. 232.

¹⁰⁹ Яременко М. Настоятелі київських чоловічих монастирів у XVIII ст. // Ковчег: збірник статей з церковної історії. – 2001. – Ч. 3. – С. 273.

¹¹⁰ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 288. – Арк. 1 зв.

¹¹¹ Там само. – Спр. 135. – Арк. 1.

монастирського майна¹¹². Бачимо, що приписи Духовного Регламенту «да печется о спасении братнихъ душъ, а не о ... собраніи многого богатства» та «казна монастырская да не будетъ въ келліи настоятеля»¹¹³ на практиці не завжди виконувалися.

Зрозуміло, що складні взаємини між видубицькими ігуменами чи архімандритами і братією, насамперед, були спричинені зловживаннями з обох сторін у монастирських справах господарчого та економічного характеру, які й могли зумовлювати обопільні звинувачення. Так само представлені вище сюжети демонструють те, що братія не завжди «беспрекословно подчинялась»¹¹⁴ настоятелю. Безумовно, вирішальний голос належав видубицькому «начальнику», але траплялися випадки, коли братія таки одержувала перемогу у чварах з ним (у 1765 р. архімандрита Митрофана Горленка було вислано до іншого монастиря)¹¹⁵.

Не менш важливу функцію в організації управління Видубицької обителі здійснював намісник, який водночас виконував значну кількість обов'язків різноманітного характеру. Одним з найголовніших зобов'язань намісника було стежити за самою братією, аби та була «в трезвости», не допускати сварок між ченцями, дивитися за тим, щоб монахи не полишали територію монастиря без дозволу настоятеля¹¹⁶. Високий статус намісника простежується не лише за великою кількістю різноманітних обов'язків, а й за тим, що він міг виконувати деякі функції настоятеля, коли той був відсутній, зокрема призначати покарання монахам¹¹⁷. Намісник навіть долучався до

¹¹² Там само. – Ф. 127. – Оп. 1020. – Спр. 3236. – Арк. 1.

¹¹³ Духовный Регламент Петра первого: с Прибавлением «О правилах причта церковного и монашеского». – Москва, 2012. – С. 129-130.

¹¹⁴ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 228.

¹¹⁵ Яременко М. Настоятелі київських чоловічих монастирів у XVIII ст. // Ковчег: збірник статей з церковної історії. – 2001. – Ч. 3. – С. 276.

¹¹⁶ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 701-а. – Арк. 4-5.

¹¹⁷ Там само. – Арк. 4 зв.-5.

справ економічного характеру, наприклад, надавав ченцям платню за ведення монастирських справ, про що свідчить документ 1757 року¹¹⁸.

Висока позиція намісника так само могла викликати незадоволення серед інших монахів. Наприклад, у 1753 р. до настоятеля дійшла скарга від братії щодо зловживання намісником своїми обов'язками та розкрадання монастирського майна¹¹⁹. Цікаво те, що донесення було зворотною відповіддю на нарікання зі сторони самого намісника на решту братії: «...ми, нижайшие, принуждены на его лживие некоторые и бесовские резоны отвечать обаче»¹²⁰. Так само останніх не влаштовувало, що намісник користується певними привілеями, як-от має окрему келію: «...просім определить ему комнату з братією, а не на уединении, то уповательно в то время и смирения научится и души его польза будет»¹²¹. Ймовірно, тодішній настоятель не дуже зважав на думку братії, адже згаданий намісник продовжував виконувати свій послух, поки новий «начальник» не поставив іншого. Також, як вже було згадано, варто пам'ятати про специфіку таких листів-скарг, але цей випадок показує не лише складність взаємин настоятеля з іншими монахами своєї обителі, а й чвари серед братії.

Слід додати, що економ Видубицької обителі так само посідав вагоме місце серед інших ченців. Наприклад, у 1760 р. була видана постанова настоятеля: «... дабы всякъ въ монастирскихъ делахъ іеромонаха Іеронія да економа монаха Митрофана слушались ибо за презрение моего сего притверждения положено истязание»¹²². Попри сильну позицію намісника та економа, вони однаково про всі справи, якими завідували, звітували «начальнику». Так само настоятель міг залучати певні механізми впливу, наприклад, відсторонити того чи іншого ченця від послуху, якщо за ним були

¹¹⁸ Там само. – Спр. 83. – Арк. 2.

¹¹⁹ Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 197-199.

¹²⁰ Там само. – С. 198.

¹²¹ Там само. – С. 199.

¹²² ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 207. – Арк. 1.

помічені зловживання. Так сталося з «питейним» шафаром Іовою, який був звинувачений у розкраданні грошей¹²³.

2.4. Коло спілкування

Видубицькі «начальники» здебільшого були публічними персонами. Це зумовлено, по-перше, членством у духовній консисторії, по-друге, постійними контактами зі світськими гостями обителі, зокрема ктиторами, по-третє, чималим кар'єрним шляхом (на що вказує послужний список деяких настоятелів), або, зрештою, одночасним посіданням двох позицій, як у випадку Мелхіседека Значка. За таких обставин сформувалася певна мережа зв'язків як зі світськими, так і з духовними особами, що належали до церковної еліти. Для того, аби встановити, яким було коло спілкування настоятелів, доречно розглянути їхнє особисте листування. На жаль, ми маємо таку документацію лише щодо одного ігумена Якова Воронковського, тому щодо інших можемо робити обережні припущення. Окрім кола спілкування, особисті листи ігумена так само дають змогу подивитися на характер та риторику їх написання, теми, що піднімалися. Епістолярні джерела є доволі цінними, адже так само певною мірою відображають ту добу, до якої вони належать¹²⁴. Але варто пам'ятати й про їхню специфіку. На базі епістолярних джерел Світлана Кагамлик зробила аналіз складових інтелектуального простору випускників Києво-Могилянської академії, зокрема тих, що належали до вищої церковної ієрархії¹²⁵. Досить вагомий внесок у вивчення інтелектуальних мереж здійснила дослідниця Людмила Посохова. У своїй праці на прикладі листування між викладачами православних колегіумів, зокрема й вчителями та їхніми учнями, авторка представила, яким чином

¹²³ Там само. – Спр. 72 . – Арк. 1.

¹²⁴ *Kagamlyk S. Kyiv-Mohyla Academy Intellectual Space as a Manifestation of Intercultural Communications (on the Basis of the Ukrainian Hierarchs' Epistolary Legacy // Kyiv-Mohyla Humanities Journal. – 2018. – No. 5. – P. 62.*

¹²⁵ Там само. – P. 61-82.

формувалася інтелектуальне коло, вибудовувалася, за термінологією дослідниці, певна корпорація – зародки української інтелігенції¹²⁶.

Серед кореспондентів ігумена Якова Воронковського були духовні особи, як-от настоятелі Томашівського, Ніжинського Благовіщенського та Лебединського монастирів. Через відсутність або пошкодження деяких аркушів складно визначити, чим зумовлювалося їхнє спілкування, але варто окреслити декілька аспектів стосовно цих листів. Ймовірно, що однією з причин таких зв'язків могло бути спільне членство у консисторії, зокрема в одному з листів за 1769 р. до настоятеля Благовіщенського монастиря вона неодноразово згадується¹²⁷. Також ігумени могли надавати місце для ночівлі один одному, коли ті перебували у справах поза межами своєї обителі. Про це свідчить лист Якова Воронковського до томашівського настоятеля, де ігумен завдячує останнього «за ночлег и за угащение»¹²⁸. Так само листи стосувалися й політесу, як-от побажання здоров'я, обмін формальними люб'язностями чи привітання з Новим роком¹²⁹.

Одним з адресатів ігумена був архімандрит Ніжинського Благовіщенського монастиря Віктор Ладижинський¹³⁰. Можна лише припускати, де саме перетнулися їхні шляхи. Серед учнів Києво-Могилянської академії архімандрит не значився, але відомо, що він викладав там впродовж 1753-1764 рр. риторику та грецьку мову¹³¹. Точкою перетину могла бути Києво-Софійська обитель, де у той самий час (1766 р.) Віктор Ладижинський перебував намісником, а Яків Воронковський значився кафедральним писарем¹³². Загалом, досить цікавим є оформлення такої кореспонденції, окрім

¹²⁶ *Посохова Л. Ю.* На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. – Харків, 2011. – С. 233-274.

¹²⁷ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 324. – Арк. 15.

¹²⁸ Там само. – Арк. 17.

¹²⁹ Там само. – Арк. 22.

¹³⁰ *Строев П. М.* Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви. – Санкт-Петербург, 1877. – С. 522.

¹³¹ *Дороніна Т. О.* Ладижинський Василь, чернець ім'я Віктор // Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст.: Енциклопедичне видання. – Київ, 2001. – С. 309.

¹³² *Хижняк З. І.* Воронківський, чернець ім'я Іаков // Там само. – С. 126.

належних звертань та шаблонних фраз, настоятель часто у текст вставляв вислови латиною¹³³, що свідчить про спілкування із адресатами такого самого високого інтелектуального рівня, який мав сам ігумен.

Окрім духовних осіб ігумен листувався ще й зі світськими персонами. Серед листів є декілька адресованих, ймовірно, ктиторам. Кореспонденція здебільшого має формальний характер привітальних листівок, зокрема з Новим роком, та містить подяки за «благодіяння»¹³⁴. Так, наприклад, в одному з листів ігумен дякує, ймовірно, благодійницю обителі, на ім'я Олена Данилівна та її сина Василя Івановича¹³⁵. У приватній бібліотеці настоятеля серед значної колекції різноманітних книг, збереглися й «от великих персон писма»¹³⁶, але невідомо, що це були за особи та який зміст мали листи.

Отже, наведені вище аспекти щодо участі видубицького настоятеля в організації управління обителі у XVIII ст. ілюструють, що хоча й позиція ігумена у житті монастиря, безумовно, була ключовою, проте існували чинники, які не давали можливості його контролювати вповні. Насамперед, як ми побачили, однією з найголовніших причин послаблення впливу видубицького настоятеля в окремих сферах монастирського життя ставали обов'язки поза межами обителі, наприклад, членство у Київській духовній консисторії чи управління одночасно двома монастирями. Через це доволі складно було поєднувати ці функції. За таких умов основні обов'язки брали на себе намісник та очолюваний ним духовний собор. Послаблений контроль призводив до частих порушень дисципліни та виникненню конфліктів не лише між настоятелем і братією, а й всередині неї.

Публічність видубицьких настоятелів зумовлювала формування певної мережі зв'язків, зокрема зі світськими та духовними особами. На прикладі особистого листування ігумена Якова Воронковського ми частково могли побачити, яким було коло спілкування настоятеля. Загалом, листи мали

¹³³ Там само. – Арк. 15-17.

¹³⁴ Там само. – Арк. 20-21.

¹³⁵ Там само. – Арк. 20.

¹³⁶ Там само. – Оп. 1. – Спр. 538. – Арк. 8.

характер привітань та подяк до ктиторів й до настоятелів інших обителей, зокрема Ніжинської Благовіщенської, Лебединської, Томашівської. Кореспонденція мала свою форму та нерідко текст розбавлявся висловами латиною, що лише підтверджує високий рівень освіченості настоятеля.

Розділ III. Матеріальне оточення та культура харчування видубицьких настоятелів

Одразу зазначу, що джерельною базою цього розділу є переважно реєстри майна лише трьох настоятелів (Сифа Гамалії, Якова Воронковського та Мелхіседека Значка), бо саме тут ми маємо повний і детальний перелік речей, які допоможуть певною мірою реконструювати та представити побут видубицьких «начальників» у XVIII ст. Варто зауважити, що матеріальне оточення згаданих настоятелів не є репрезентативним лише для видубицьких ігуменів, бо зазначені персони посідали важливі місця не лише у житті обителі, а й мали високий статус й поза межами монастиря. Щодо побуту інших видубицьких настоятелів, то ми можемо здогадуватися та робити побіжні припущення, адже не вдалося віднайти добре збережених реєстрів майна, лише поодинокі згадки.

Стосовно формування рухомості настоятелів, то тут слід пам'ятати, що певні речі закуповувалися коштом монастиря, а деякі власним. Приватне рухоме майно після смерті настоятеля розподілялося між монастирем, родичами померлого та особами, які були вказані у заповіті (якщо такий був). Щодо розподілу настоятельського майна, то показовим є приклад Сифа Гамалії. Серед документації обителі є ціла справа про розділ речей чорноризця між його родичами та іншими особами, які після його смерті активно почали надсилати листи до Київської духовної консисторії, аби підтвердити право на спадок¹³⁷. З цих повідомлень, ми можемо дізнатися додаткову інформацію про приватне життя настоятеля, наприклад, в одному з листів київський мешканець Павло Бороківський просить виділити йому 100 рублів за довготривале утримання племінника Сифа Гамалії, на прохання останнього¹³⁸. Так само джерелом формування майна настоятеля міг бути розподіл речей

¹³⁷ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1. – 200-а. – Арк. 1-12.

¹³⁸ Там само. – Арк. 3.

інших померлих ченців¹³⁹, зрештою сюди варто додати й подарунки від світських осіб, зокрема ктиторів.

3.1. Настоятельський гардероб

Видубицькі настоятелі мали доволі різноманітний репертуар одягу, зокрема привертає увагу наявність коштовних тканин та широка кольорова гама у гардеробі деяких ігуменів. Невід'ємною частиною гардеробу настоятелів, як і будь-якої духовної особи, була рясa. Різнобарвність та пишність цього елементу чернечого одягу вражає. Щодо кольорів, то окрім «загальноприйнятого» чорного, зафіксовано: вишневий (темно-вишневий), блакитний, фіолетовий, зелений (темно-зелений), кавовий¹⁴⁰. Слід зазначити, що не лише рясa мали таку багату кольорову гаму, зокрема такі елементи чернечого облачення, як-от: кафтан, «полурясок», підкапок, клобук тощо так само відрізнялися різнобарвністю.

Настоятельський одяг виготовлявся переважно з таких тканин: китайка, штоф, люстрина, байка¹⁴¹. Наприклад, серед вбрання покійного настоятеля Сифа Гамалії (реєстр 1767 р.) згадані: «ряса канаватова фіолетова нова старими куніцями подбита» (канават – тип шовку східного зразку¹⁴²) та «кафтанъ штофній кофейній»¹⁴³ (штоф – так само шовкова тканина, з неї зазвичай шили жупани та кунтуші¹⁴⁴). Такі коштовні тканини трапляються й в інших наявних реєстрах майна видубицьких настоятелів, зокрема серед речей ігумена Якова Воронковського (реєстр 1774 р.) фіксується одяг виготовлений з таких видів шовкової тканини, як-от камка та атлас¹⁴⁵. Іноді натрапляємо на

¹³⁹ Там само. – Спр. 440. – Арк. 19-22 зв.

¹⁴⁰ Там само. – Арк. 12 зв.

¹⁴¹ Там само. – Арк. 12 зв.-13.; Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 8-8 зв.

¹⁴² Яременко М. В. "Матеріальний світ" ректора Академії середини XVIII ст. : на прикладі архимандрита Сильвестра Ляскоронського // Наукові записки НаУКМА. – 2004. – Т. 34. – С. 32.

¹⁴³ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 12-12 зв.

¹⁴⁴ Яременко М. В. "Матеріальний світ" ректора Академії середини XVIII ст. : на прикладі архимандрита Сильвестра Ляскоронського // Наукові записки НаУКМА. – 2004. – Т. 34. – С. 32.

¹⁴⁵ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 8 зв.

речі виготовлені з бархату (реєстр майна ігумена Мелхіседека Значка 1776 р.)¹⁴⁶.

Окрім коштовних тканин, у гардеробі видубицьких настоятелів були різноманітні хутра, якими зазвичай були підбиті ряси, «полуряски», зарукавки, кафтани та інші елементи чернечого одягу. Зокрема, можна виділити такі хутра, як-от: «вовче», з «лісіци», «куніци», «заяче»¹⁴⁷, «мєдведяче» «соболіне»¹⁴⁸. Так само настоятельський одяг не рідко був підбитий й вовною: «барашковое»¹⁴⁹, «козліноє», зі «смушковъ»¹⁵⁰. Ряса утеплена хутром могла слугувати верхнім одягом, інколи навіть ковдрою («ряса вовча вместо одеяла»)¹⁵¹. Світські головні убори настоятелів так само були підбиті коштовними хутрами. Наприклад, у гардеробі Сифа Гамалії була «шапка куняя»¹⁵², а серед вбрання Якова Воронковського зафіксована «шапка смушева чорна подбіта лісіцей и опушена куніцей»¹⁵³. Такі речі доволі дорого коштували. Зокрема, згадувана канаватова та утеплена куничим хутром ряса Сифа Гамалії коштувала 50 рублів. Загалом, рясина цього настоятеля коштували від 10 до 50 рублів¹⁵⁴. Для контрасту, вартість рясина видубицького ієромонаха могла досягати до 10 рублів¹⁵⁵. Ціна залежала від кольору, матеріалу, з якого виготовлено одяг, та, за бажанням, додаткового оздоблення. Тканини та інший необхідний матеріал зазвичай купували та віддавали на пошиття кравцю чи швачці¹⁵⁶.

Цікавим елементом настоятельського одягу виявилися пояси, що були досить вишукано оздоблені. У реєстрах фіксуються доволі різноманітні пояски, як-от: «поясь полушалеви новий вишневи», «поясь белий с

¹⁴⁶ Там само. – Оп. 1. – Спр. 621. – Арк. 2.

¹⁴⁷ Там само. – Арк. 12-12 зв.; Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 8-8 зв.

¹⁴⁸ Там само. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 13.

¹⁴⁹ Там само. – Спр. 200-а. – Арк. 12 зв.

¹⁵⁰ Там само. – Спр. 621. – Арк. 1-2.

¹⁵¹ Там само. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 8 зв.

¹⁵² Там само. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 13.

¹⁵³ Там само. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 9.

¹⁵⁴ Там само. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 12-12 зв.

¹⁵⁵ Там само. – Оп. 2. – Спр. 128. – Арк. 1.

¹⁵⁶ Там само. – Спр. 328. – Арк. 1.

красними тисмами и шелковими полосками», «поясь ременний з бляхами железними»¹⁵⁷. Зазначені пояси, ймовірно, не належали до суто чернечого одягу, а використовувалися, аби підперезувати кафтани, які фіксуються у реєстрах речей згаданих настоятелів. Пояси такого призначення трапляються й серед речей «начальників» інших київських обителів, зокрема Братського та Кирилівського монастирів¹⁵⁸. На жаль, ми не знаємо точної вартості цих предметів, але очевидно, що зазначені матеріали, з яких вони виготовлялися, коштували доволі дорого, тому рядовому чернецтву такі оздоблення були недоступні.

Щодо взуття, то маємо декілька згадок в деяких реєстрах речей видубицьких настоятелів, зокрема Яків Воронковський мав 2 пари «мешть козлих чорних» та замшевих¹⁵⁹, а Сиф Гамалія ту саму кількість «черевинов старих»¹⁶⁰. Серед вбрання «начальників» фіксуються «чулки» (чи «панчохи»)¹⁶¹, базовий елемент чернечого одягу, який вдягали для захисту ніг від холоду¹⁶². Загалом, «чулки» виготовлялися для усієї братії та послушників, про що свідчить реєстр 1780 р., коли на всіх було виділено 40 панчіх¹⁶³. Для настоятелів «чулки» шили окремо, вони були більш утеплені, аніж в інших насельників обителі. Наприклад, ігумен Сиф Гамалія мав 2 пари «чулков старих вовняних здешней роботи»¹⁶⁴. Рядове чернецтво не отримувало панчохи з такою підшивкою.

Серед настоятельського вбрання фіксуються також «перчатки зімніе замшевиє» (реєстр 1764 р.)¹⁶⁵. Але це радше поодинокі згадки, хоча в реєстрах речей видубицької братії (загалом, у ієромонахів там ієродияконів) часто

¹⁵⁷ Там само. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 13.

¹⁵⁸ *Яременко. М.* Повсякдення професорів Києво-Могилянської академії XVIII століття // Повсякдення ранньомодерної України. – 2013. – Вип. 1. – С. 74.

¹⁵⁹ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 9.

¹⁶⁰ Там само. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 13 зв.

¹⁶¹ Там само. – Арк. 13 зв.; Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 9

¹⁶² *Яременко. М.* Повсякдення професорів Києво-Могилянської академії XVIII століття // Повсякдення ранньомодерної України. – 2013. – Вип. 1. – С. 75.

¹⁶³ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 598-а. – Арк. 1-2 зв.

¹⁶⁴ Там само. – Спр. 200-а. – Арк. 13 зв.

¹⁶⁵ Там само. – Спр. 97. – Арк. 21 зв.

трапляються козові рукавички¹⁶⁶. Ще один елемент одягу, який можна виокремити – «платок». Варто одразу зазначити, що ця річ могла слугувати не лише як частина гардеробу¹⁶⁷. Зокрема, серед реєстру майна Сифа Гамалії фіксуються два «платки» невідомого призначення («ситцевий клетчатий» і «кофейній»), та один, який виконував конкретну функцію: «платок на стіль для чая красний шерстяний»¹⁶⁸.

В описах одягу настоятелів згадуються речі, що не належать до нього, але можуть вважатися частиною чернечого костюму, зокрема йдеться про «трость» (жезл чи посох, що надається ігумену чи архімандриту під час висвячення у настоятелі чи архієрейський сан, символізує «пастира іночого стада»¹⁶⁹). Яків Воронковський мав аж три: «костяна с головою костяною», «с дерева тіс с костяною головою вирізан левъ», «плетена з колосей и соломи»¹⁷⁰, а Сиф Гамалія два доволі вишуканих посохи: «трость двокаменная набалдашникъ сребряний риховка сребряна», «трость... в глазахъ два камушка зеление»¹⁷¹.

Як вже було згадано, у гардеробі видубицьких настоятелів траплявся й світський одяг. Окрім хутряних шапок, часто згадуються кафтани, що були підбиті різноманітним хутром та зроблені зі шовкових тканин¹⁷². Наприклад, Сиф Гамалія мав чотири кафтани, два з яких були виготовлені зі «штофу» та атласу¹⁷³. У гардеробі ігумена Якова Воронковського натрапляємо на кафтан з «люстрини»¹⁷⁴. Ми вже зазначали, що такі тканини були доволі коштовними, наприклад, ціна «штофу» (залежало від виду та кольору) варіювалася від 1 до

¹⁶⁶ Там само. – Спр. 440. – Арк. 2, 6 зв, 7 зв., 22 зв.

¹⁶⁷ Яременко. М. Повсякдення професорів Києво-Могилянської академії XVIII століття // Повсякдення ранньомодерної України. – 2013. – Вип. 1. – С. 81.

¹⁶⁸ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 13.

¹⁶⁹ Яременко. М. Повсякдення професорів Києво-Могилянської академії XVIII століття // Повсякдення ранньомодерної України. – 2013. – Вип. 1. – С. 81.

¹⁷⁰ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 9.

¹⁷¹ Там само. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 13 зв.

¹⁷² Там само. – Арк. 12 зв.; Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 8 зв.

¹⁷³ Там само. – Арк. 12 зв.

¹⁷⁴ Там само. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 8 зв.

2 рублів за аршин¹⁷⁵. У середньому, аби пошити верхній одяг потребувалося від 5 до 12 аршинів тканини¹⁷⁶. Для виготовлення кафтану зі «штофу», ймовірно, брали близько 10-ти аршинів, бо тканина була щільна та вузька¹⁷⁷, то виходить така річ могла коштувати щонайменше 10 рублів без урахування роботи швачки чи кравця. Слід зауважити, що такі коштовні кафтани зазвичай були складовою одягу заможних верств, зокрема й козацької еліти¹⁷⁸. Наявність таких речей, виготовлених з дорогих тканин та підбитих коштовним хутром, серед одягу згаданих видубицьких ігуменів вказує на те, що останні мали високий статус не лише серед монастирської братії, а й поза межами обителі.

Отже, репертуар настоятельського гардеробу був доволі різноманітним та вишуканим на відміну від рядового чернецтва. Слід зазначити, що не лише високий сан уможлиблював придбання такого одягу. У другому розділі зазначалося, що видубицькі настоятелі мали й «позамонастирські» функції, зокрема доволі активна участь в «присутствії» Київської духовної консисторії деяких ігуменів та архімандритів¹⁷⁹, а якщо ще розглянути їхні послужні списки, (наприклад, Сиф Гамалія до настоятельства у Видубицькій обителі був регентом у Київській кафедральній канцелярії, згодом —«начальником» Віленьського Свято-Духівського монастиря¹⁸⁰), то можна припустити, що такі статки могли зумовлюватися і цим. Для контрасту можна навести приклад вбрання, що фіксується в реєстрі майна (1764 р.) покійного архімандрита Іларіона, який деякий час перебував у Видубицькій обителі, окрім богослужбового облачення мав «ветхіє» «попорченніє» ряси, «юпку

¹⁷⁵ *Славутич Є.* Шовкові тканини в костюмах військової еліти і урядовців Української козацької держави та їхня тогочасна термінологія // Історико-географічні дослідження в Україні. 2007. – Вип. 10. – С. 167.

¹⁷⁶ Там само. – С. 146.

¹⁷⁷ Там само. – 167.

¹⁷⁸ *Яременко. М.* Повсякдення професорів Києво-Могилянської академії XVIII століття // Повсякдення ранньомодерної України. – 2013. – Вип. 1. – С. 82.

¹⁷⁹ *Прокоп'юк О. Б.* Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721-1786 рр.). – Київ, 2008. – С. 210-215.

¹⁸⁰ *Задорожна О. Ф.* Гамалія Стефан, чернець ім'я Сит // Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст.: Енциклопедичне видання. – Київ, 2001. – С. 135.

матерчату...драну» тощо¹⁸¹. Бачимо, що хоча архімандрит і мав вищий сан за деяких згаданих тут видубицьких настоятелів (також входив до складу «присутствія»¹⁸²), проте реєстр майна свідчить про доволі скромне життя чорноризця. Але не можна виключати можливості, що Іларіона просто не цікавила матеріальна складова життя, бо він буквально дотримувався чернечих обітниць, одна з яких – убозтво.

3.2. Умови житла

Посідання настоятелями ключового місця серед братії Києво-Видубицького монастиря зумовлювало достойні їхньому високому статусу умови життя. На жаль, у джерелах не вдалося віднайти детального опису настоятельської келії, але завдяки залученим реєстрам майна видубицьких «начальників» можна скласти певне уявлення про те, як облаштовувалися їхні «покої». Зокрема, маємо інформацію, що Станом на 1784 р. в Києво-Видубицькому монастирі перебувало 27 ченців, з них соборних ієромонахів – 4, «рядовых» - 5, ієродияконів – 6, монахів – 10, при цьому ігуменських келій було «о 12 покаяхъ» – 2 (кам'яні та дерев'яні), а чернечих помешкань нараховувалося лише 8¹⁸³. Бачимо, що декільком ченцям доводилося тулитися в одній келії (були й такі, які взагалі не мали окремих келій¹⁸⁴) натомість настоятель мав власні «покої» та ще й не одні.

Щодо облаштування, то у реєстрах настоятельського майна фіксуються доволі цікаві предмети інтер'єру. Наприклад, у Якова Воронковського згадано «ложко железное тульской работы до него ключъ и балдахинъ»¹⁸⁵. Можна припустити, що ключ міг застосовуватися або для якоїсь шухляди вбудованої у ліжко, або саме «ложко» певним чином зачинялося. Зрештою ключ міг бути певним конструктивним елементом, на який натягували балдахін. Щодо

¹⁸¹ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 20 зв.-22.

¹⁸² Прокоп'юк О. Б. Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721-1786 рр.). – Київ, 2008. – С. 211.

¹⁸³ Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. / Редкол.: Сохань П. С. (відп. ред.), Гісцова Л. З., Гуржій О. І. та інші. – Київ, 1989. – С. 36.

¹⁸⁴ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 621. – Арк. 2 зв.

¹⁸⁵ Там само. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 8 зв.

укомплектування ліжка, то згадуються три великі подушки «мишиною жолтою покритихъ» та ковдра «полотна турецького»¹⁸⁶. Сиф Гамалія мав «матраць зеленого простого сукна» та три подушки, дві з яких – «пухових з наволочками», а третя – «сукна темнозеленого»¹⁸⁷.

Серед настоятельського майна фіксуються чимало різновидів усіляких предметів для зберігання певних речей. Доволі часто трапляються різноманітні дерев'яні «ларчики с замкомъ», зокрема у Сифа Гамалії було два таких різного призначення: в одному зберігалися «чайниця и сахарниця жестяние», в іншому – «каламаръ и песочниця»¹⁸⁸. Так само згадуються різні сундуки «дубові» та «кожей оббіти»¹⁸⁹. У реєстрі речей настоятеля Мелхіседека Значка фіксується «шкаф большой с пуделками»¹⁹⁰. Маємо такі найменування речей для зберігання різних скляних та кришталевих «фляжокъ» і стаканів, як-от «погребці»¹⁹¹ й «пуздерка»¹⁹².

Щодо меблів, то, наприклад, у реєстрі майна Якова Воронковського зафіксовано «стулья дубовіє красніє с подушечкой кожаной красной»¹⁹³, у Мелхіседека згадано цілий комплект дерев'яних стільців «с подушечками» - 8; «стульев разной работы» - 25; «столов разной работы» - 7¹⁹⁴. Ймовірно, ця значна кількість стільців та столів була монастирською власністю і не належала до приватної рухомості Мелхіседека й була призначена для гостей, які відвідували його, зокрема ктитори, настоятелі інших обителів тощо.

Серед цікавинок, зафіксованих у реєстрах приватних настоятельський речей, можна натрапити навіть на зброю. У Сифа Гамалії значилися дві пари «пистолетовъ», «шабель железнихъ простих дві» та «ладунка кожей красной

¹⁸⁶ Там само. – Арк. 8 зв.-9.

¹⁸⁷ Там само. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 12 зв., 13 зв.

¹⁸⁸ Там само. – Арк. 15.

¹⁸⁹ Там само. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 9 зв.

¹⁹⁰ Там само. – Оп. 1. – Спр. 621. – Арк. 8.

¹⁹¹ Там само. – Спр. 200-а. – Арк. 15 зв.

¹⁹² Там само. – оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 9 зв.

¹⁹³ Там само. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 10.

¹⁹⁴ Там само. – Оп. 1. – Спр. 621. – Арк. 8.

обтянута проста»¹⁹⁵ (використовується для зберігання патронів). Можна припустити, що це був подарунок від ктитора, або іншої світської особи. Зокрема, ще до призначення настоятелем до Видубицького монастиря Сиф Гамалія був членом комісії, яка намагалася залагодити конфлікт, що стався між студентами Києво-Могилянської академії та гусарами Молдавського полку¹⁹⁶, можливо, хтось з останніх віддячив майбутнього ігумена. Так само зброю нерідко залишали в обителях на зберігання. Також наявність зброї може бути пов'язана з соціальним походженням Сифа Гамалії, але, на жаль, у джерелах немає достатньої інформації про це. Відомо лише, що настоятель мав молодшого брата Івана, після смерті якого залишився син, котрого Гамалія віддав на утримання київському жителю Павлу Бороківському, ймовірно, далекому родичу¹⁹⁷. Зрештою, зазначена зброя радше слугувала як «сувенір», аніж активно використовувалася.

Також серед інших предметів побуту фіксуються такі, за допомогою яких настоятелі здійснювали догляд за своїм зовнішнім виглядом та слідували за гігієною. Зокрема, у Якова Воронковського значилися одинадцять рушників, одна «щотка в дерево дубовое оправлена» та декілька оздоблених сріблом дзеркал «большихъ съ фігурками»¹⁹⁸, а серед речей Сифа Гамалії згадано «звердцadlo слущкой работы зъ рамками» й одне «в пуделку деревянномъ», «рукомийник оловяний старинной работы», «тазь желтой меди»¹⁹⁹.

Слід зауважити, що певні настоятельські предмети побуту так само вказують на їхній високий соціальний статус, наприклад, укомплектування келій, вишукані дзеркала, шовкові скатертин, серветки різної роботи, срібний посуд (таці, чарки тощо)²⁰⁰. Сиф Гамалія мав власні засоби пересування – дві

¹⁹⁵ Там само. – Спр. 200-а. – Арк. 14.

¹⁹⁶ *Задорожна О. Ф.* Гамалія Стефан, чернече ім'я Сит // Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст.: Енциклопедичне видання. – Київ, 2001. – С. 135.

¹⁹⁷ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1 – Спр. 200-а. – Арк. 3.

¹⁹⁸ Там само. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 8 зв.-9.

¹⁹⁹ Там само. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 14 зв.-15 зв.

²⁰⁰ Там само. – Оп. 2. – Спр. 528. – Арк. 8 зв.; Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 14-15 зв.

коляски вартістю 55 рублів та гнідого коня²⁰¹. Серед рухомого майна інших згадуваних видубицьких настоятелів цього не зафіксовано – найвірогідніше, їм гужові засоби пересування надавалися коштом монастиря. Варто додати, що такий високий рівень життя означених видубицьких «начальників» не був винятком, адже «чиновні» ченці інших київських монастирів так само відрізнялися володінням значних статків. Показовим прикладом є опис майна настоятелів Кирилівської обителі, реконструкцію якого здійснили історики Ірина Марголіна та Василій Ульяновський²⁰², та представлення матеріального оточення «начальників» Братського монастиря, котрі поєднували «пастирську» діяльність з викладацькою та нерідко були ректорами Києво-Могилянської академії, що зробив дослідник Максим Яременко²⁰³. Варто виокремити розвідку Ігоря Нетудихаткіна, де автор висвітлив окремі складові повсякдення митрополита Рафаїла Заборовського, так само сповнене розкішшю. Згадані вище свідчення підтверджують, що такі статки зумовлювалися ще й особою «начальників», ким вони були поза стінами обителі.

3.3. Їжа та напої

Слід зауважити, що у XVIII ст. Києво-Видубицька обитель володіла різними маєтностями, з яких отримувала значний дохід. Окрім грошей до монастиря надходила чимала кількість продуктів для харчування, про що свідчить відповідна документація. На базі цих матеріалів можна уявити приблизний раціон насельників обителі, зокрема настоятелів. На жаль, немає детальної інформації щодо конкретних страв, які подавали «начальникам» на стіл, але перелік продуктів, згаданий в окремій документації, дає змогу зрозуміти, як харчувалися видубицькі настоятелі. Зокрема, досить

²⁰¹ Там само. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 17-17 зв.

²⁰² Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель Святого Кирила. – Київ, 2005. – С. 195-210.

²⁰³ Яременко М. В. "Матеріальний світ" ректора Академії середини XVIII ст. : на прикладі архимандрита Сильвестра Ляскоронського // Наукові записки НаУКМА. – 2004. – Т. 34. – С. 20-32.

інформативними є джерела, де зафіксовано список харчів та напоїв, які закуплялися на стіл братії та особисто в покої настоятелів до певного свята. Насамперед варто розглянути, де і як часто відбувався прийом їжі для усієї братії.

Відомо, що їжу готували раз на день, винятком стали літні дні, коли ченці отримували ще одну порцію на вечерю²⁰⁴. Трапезна слугувала місцем для споживання їжі, під час якого ченцям могли зачитувати повчання та молитви, про що свідчить наявність таких книг, як-от: «Книга собраніє поученій», «Книга повседневних стихов», «Житія святих», згаданих у реєстрі приміщення²⁰⁵. Щодо наповнення самої трапезної, то у реєстрі зафіксовано переважно мідні тарілки і блюда різного розміру та призначення («борщові», наприклад), сільнички, склянки, ножі, ложки, таці, цинова чашка з кришкою, ймовірно, для чаю.²⁰⁶

Раніше ченці часто віддавали перевагу вечері у своїй келії, але потім духовний собор заборонив таку практику, виняток зробили лише для хворих іноків²⁰⁷. Зрозуміло, що на настоятеля це правило не поширювалося, але він так само міг приєднатися до спільного столу братії у трапезній²⁰⁸. Відомо, що зазвичай їжу для очільників київських обителів готували окремо від братської²⁰⁹, хоча й в матеріалах Видубицького монастиря щодо цього не маємо жодної інформації, проте наявність у реєстрах ігуменських речей значної кількості кухонного начиння прямо на це вказує. Зокрема, в одному з реєстрів ігуменського майна (1758 р.) згадується чимало тарілок та «полумисковъ» різного розміру та призначення, зазвичай «борщевих»²¹⁰. Так

²⁰⁴ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 225.

²⁰⁵ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2 – Спр. 628. – Арк. 2 зв.

²⁰⁶ Там само. – Арк. 2-2 зв.

²⁰⁷ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 225.

²⁰⁸ Там само. – С. 227.

²⁰⁹ Яременко М. В. Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська Академія. – 2012. – Вип. 10. – С. 101.

²¹⁰ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 128. – Арк. 2

само серед речей Мелхіседека Значка знаходимо багато різноманітних каструль²¹¹, а Сиф Гамалія, окрім іншого посуду, мав ще дві залізні сковороди²¹².

Серед ігуменського майна трапляється чимало столових приборів, як-от ножів та ложок. Останні мали різне призначення, зокрема для страв, або для помішування цукру в чаї, наприклад, Яків Воронковський мав для цього невелику срібну «ложечку»²¹³. У реєстрі речей Сифа Гамалії зафіксовано навіть дві виделки, які разом з маленькою ложкою лежали у спеціальному чорному футлярчику²¹⁴.

Про розмір порції страв та її наповнення інформації мало. Є свідчення 1774 року про видачу «съестной (чи хлібной) та питейной порції» «хлопцям» (служкам), такої самої як і ченцям, яким вони прислужували²¹⁵. Цей лист свідчить про те, що порції окремих ченців, наприклад, намісника, могли відрізнятися від пайку інших. Бо, як вже було згадано, «хлопці» отримували трапезну їжу, яка б за розміром відповідала порції того монаха, котрий їх наймав. Ще одним доказом цього твердження слугує інформація з листа 1765 р. про призначення писарю «харчевой трапезной порции», яка б дорівнювала пайці ієродияконів²¹⁶. Стає зрозумілим, що й розмір порції настоятеля значно відрізнявся від пайку братії.

Щоденний раціон настоятелів (як й інших ченців) міг складатися переважно з супів, каші (гречаної, пшоняної або ячної), хліба або галушок, риби (в'яленої чи «добрі соліної»), фруктів (з них могли робити варення), меду, який інколи також подавали до столу братії²¹⁷. Загалом монастир мав достатньо запасів продуктів, аби забезпечити всіх своїх насельників. Відомість

²¹¹ Там само. – Спр. 628. – Арк. 2.

²¹² Там само. – Оп. 1. – Спр. 200-а. – Арк. 15.

²¹³ Там само. – Спр. 538. – Арк. 9

²¹⁴ Там само. – Спр. 200-а. – Арк. 14 зв.

²¹⁵ Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 543.

²¹⁶ Там само. – С. 572.

²¹⁷ Там само. – С. 225-226.

1770 року про харчі у «кладової» монастиря підтверджує значний запас продовольства. У коморі нараховувалося: одна четвертина гречаної та пшонаної крупи (одна четверть – 141 69 кг²¹⁸), 10 бочок буряка (очевидно заквашеного, для борщу), 4 – капусти, 1 – олії, три пуди солі (якщо один пуд – 15,725 кг²¹⁹, то виходило, що за три пуди – 47,175 кг), два відра масла (одне відро – 24840 г²²⁰, два – 49680 г), 6 вінків часнику, два вози ріпи та редьки, чотири відра солоних огірків, одна четвертина гречаного борошна²²¹. Звісно, продукція доволі скромна, але у достатній кількості, зважаючи на те, що у монастирі тоді перебувало 40 ченців²²². Тут слід враховувати ще й те, що запаси продуктів часто поповнювалися з маєтків, які належали монастирю, тож наведений список харчів, ймовірно, є далеко не повним.

Монастир мав свійську птицю: гусей, качок, курей, індиків, також згадується різна худоба та риба. Проте останню доволі часто закупували у настоятельські покої²²³. Це можна пояснити тим, що, ймовірно, монастирської риби просто не вистачало для потреб «начальника», або вона призначалася для продажу. У реєстрі майна ігумена Сифа Гамалії було зафіксовано перелік продуктів, серед них чимало різного виду в'яленої риби: щук (16 одиниць), вугор (1), в'юнів (3), коропів (4)²²⁴. У документації монастиря ми не виявили інформації про заборону монахам їсти м'ясні продукти. Наприклад, у 1771 р. на свято в монастирську «палату» відправили м'ясо кабана, сало та ковбаси²²⁵. Проте, ймовірно, м'ясо було підготовлено для світських гостей настоятеля. На

²¹⁸ Сидоренко О. Ф. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст. – Київ, 1975. – С. 158.

²¹⁹ Там само. – С. 159.

²²⁰ Там само. – С. 158.

²²¹ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 317. – Арк. 1-1 зв.

²²² Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 220.

²²³ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 226.

²²⁴ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 288. – Арк. 3 зв.

²²⁵ Документальна спадщина Києво-Выдубицкого монастыря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 226-227.

свята для настоятеля та братії могли закуповувати сир, молоко, сметану та яйця²²⁶.

У реєстрах окреслена доволі різноманітна номенклатура посуду, яка вказує на споживання настоятелями певних напоїв. Окремі найменування свідчать про вживання чаю та кави. Вперше на це звернув увагу дослідник Максим Яременко. Історик дослідив реєстри речей київського чернецтва XVIII ст., зокрема й видубицького, та виявив, що споживання чаю серед «чиновних» іноків було цілком нормальною практикою²²⁷. Доказом чого і є багаточисельна фіксація спеціального посуду для чаювання. Наприклад, серед речей настоятеля Мелхіседека Значка натрапляємо на спеціальний посуд для чаю та кави, як-от «чайник болшой красний на чаювую воду» та «кофейникъ желтой меди»²²⁸. Яків Воронковський мав «сахарницю меди желтой», а у Сифа Гамалії бачимо цілий комплект такого посуду: «чайниця», «чайник фарфурний китайській сверхъ дужка фарфурна», «два блюдца чайнихъ», «кофейниковъ два»²²⁹. Також фіксуються предмети для сервірування столу, можливо й для чаювання, зокрема скатерті та серветки²³⁰, вже було згадано, що Сиф Гамалія мав спеціальний «платок» для цього. Чай та кава вважалися елітними напоями та були доступні лише для «чиновного» чернецтва. Рядова братія майже не споживала цей напій, що мав купуватися за чималі гроші. Виняток становили свята, коли монастир виділяв кошти на закупівлю чаю й на стіл для братії²³¹.

Цілком нормальною практикою було вживання братією спиртних напоїв. Доволі часто трапляється, коли про вживання у XVIII ст. ченцями горілки пишуть дещо у негативному аспекті, апелюючи до того, що це «люди Церкви». Зокрема, Степан Голубєв, побіжно характеризуючи раціон

²²⁶ Там само. – С. 501.

²²⁷ Яременко М. В. Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська Академія. – 2012. – Вип. 10. – С. 121.

²²⁸ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 621. – Арк. 1.

²²⁹ Там само. – Спр. 200-а. – Арк. 14-14 зв.

²³⁰ Там само. – Арк. 15.

²³¹ Яременко М. В. Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська Академія. – 2012. – Вип. 10. – С. 125.

видубицьких монахів, подає інформацію щодо споживання іноками горілки у негативному світлі²³². Така подача була притаманна історикам XIX ст²³³. Але для XVIII ст. вживання київським чернецтвом горілки було нормальним явищем, наприклад, деякі ченці щодня отримували певну порцію напою до трапези²³⁴. У 1771 р. духовний собор постановив видавати цей напій лише у святкові дні²³⁵. У документі 1772 р. вказано кількість горілки та сивухи, яка видавалася настоятелю, ченцям, послушникам та іншим найманим слугам на Великдень. Розмір порції напою залежав від статусу чорноризця, тому настоятель отримував аж півтора відра горілки (в одній одиниці – 8570 г²³⁶) та три сивухи, намісник відповідно – 6 кварт (кварта – 857 г), ієромонахи – 3, ієродиякони – 2, рядові монахи та послушники – 1, служителі – лише одну кварту сивухи²³⁷.

Окрім горілки та сивухи видубицькі настоятелі споживали й інші спиртні напої, як-от: вино, пиво, різні види настоянок. У вже згадуваному нами реєстрі майна Сифа Гамалії, окрім продуктів, перераховано такі настоянки: слив'янка – куфа (близько 500 л), вишнівка, «черешнівка», «дереніówka»²³⁸. У переліку фігурує два барила квасу²³⁹. Зважаючи на те, що обитель мала власні винокурні та броварню, то запасів спиртних напоїв в них було вдосталь. Щодо вина, то на свята, окрім власного, монастир закуповував на стіл настоятеля та його гостей ще й угорське, італійське, волоське та «шкопитское»²⁴⁰. Оскільки Видубицька обитель мала фруктові сади, то, окрім настоянок, була можливість

²³² Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 225.

²³³ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 167.

²³⁴ Там само. – С. 168.

²³⁵ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 225.

²³⁶ Сидоренко О. Ф. Исторична метрологія Лівобережної України XVIII ст. – Київ, 1975. – С. 158.

²³⁷ Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 253-254.

²³⁸ ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 288. – Арк. 4.

²³⁹ Там само. – Арк. 4.

²⁴⁰ Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 501.

виготовляти сік, який братія отримувала переважно щонеділі або на свята²⁴¹. Настоятелі могли частувати себе цим напоєм частіше.

Для вживання спиртних напоїв монахи мали й спеціальний посуд, що зафіксований у реєстрах братії. Так, наприклад, в реєстрі майна Мелхіседека Значка натрапляємо на таку номенклатуру посуду для напоїв: «чарок белого скла неболших с ушками», «румок рисованих», «кухлей разной мери и скла», «бутилок зеленого скла квартових», «стаканов гладких белого скла»²⁴². Сиф Гамалія мав три «погребця», де зберігалися кришталеві фляжки та стакани²⁴³. Варто зазначити, що такі «погребці» часто трапляються серед речей «чиновних» ченців й інших київських обителей²⁴⁴.

Отже, доступні нам джерела, зокрема реєстри майна, дають змогу розглянути матеріальне оточення настоятелів Києво-Видубицького монастиря. Зрозуміло, що високий статус «начальників» обителі зумовлював значно кращий рівень життя, аніж був у рядовій братії. Це відобразилося на різноманітності та вишуканості одягу, умовах і наповненні настоятельського житла, володінні багатьма коштовними цікавинками. Слід наголосити на тому, що посідання важливого місця у житті монастиря не конче було вирішальним чинником, хоча й давало значні привілеї, а часом призводило до зловживань (у другому розділі згадано про випадок, коли ігумен Антоній Почека разом з економом був звинувачений у розкраданні монастирського майна²⁴⁵). «Позамонастирська» діяльність настоятелів, зокрема активна участь у «присутствії» Київської духовної консисторії, та доволі вагомий послужний список ігуменів так само визначали їхній високий рівень життя.

²⁴¹ Голубев С. Т. История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – С. 572.

²⁴² ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 621. – Арк. 8 зв.-9.

²⁴³ Там само. – Спр. 200-а. – Арк. 15 зв.

²⁴⁴ Яременко. М. Повсякдення професорів Києво-Могилянської академії XVIII століття // Повсякдення ранньомодерної України. – 2013. – Вип. 1. – С. 100-101.

²⁴⁵ ЦДІАК. – Ф. 127. – Оп. 1020. – Спр. 3236. – Арк. 1.

Висновки

У результаті виконаного дослідження можна зробити наступні висновки. Наукове зацікавлення Видубицьким монастирем та його насельниками у XVIII ст. умовно можна поділити на три періоди: друга пол. XIX ст. – поч. XX ст., радянська доба та 1990-ті рр., сучасні дослідження. Перший період відрізняється різноманітністю праць та зародженням уваги до церковних структур, зокрема монастирів. Варто зауважити, що дослідники того часу недостатньо акцентували на самих насельниках обителі, а здебільшого займалися вивченням загальної історії монастиря та їхнім економічним функціонуванням. Настоятелів згадували переважно за їхні внески у розбудову обителі.

У радянський час досліджень, присвячених чернецтву, було досить мало, у них здебільшого представлено монахів з негативним забарвленням. Але трапляються досить ґрунтовні праці, підкріплені чималим джерельним матеріалом. Впродовж другої пол. XX ст., зокрема й в 1990-і рр., коли негативні випадки проти церковних структур в минулому поступово зникають, історики не досліджували «начальників» обителі, їх переважно так само цікавили економічна та господарча сфера обителі.

Сучасні роботи суттєво відрізняються від праць двох попередніх періодів, адже наразі дослідники комплексно вивчають монастирі та їхніх насельників. Сучасні історики вивчають різні напрями, які не обмежуються економікою та господарством монастиря, зокрема об'єктами дослідження тепер є повсякденне життя, культура харчування, комплексна характеристика як рядового, так і «чиновного» чернецтва.

Джерельна база здебільшого представлена документацією з архівного фонду Києво-Видубицького монастиря, що містив реєстри речей, звіти, донесення, листи, що дали змогу представити настоятелів та їхній «матеріальний світ». Опубліковані джерела суттєво доповнили знання про

видубицьких «начальників», зокрема у вивченні взаємин між братією та настоятелями, й додатковою інформацією про життя останніх.

Ми розглянули участь видубицьких настоятелів у структурі управління монастиря, зокрема їхні функції, обов'язки, взаємини з братією та коло спілкування. Незважаючи на те, що позиція «начальників» була досить високою, їм не завжди вдавалося цілком слідкувати за життям в обителі, що призводило до порушення братією дисципліни. Однією з основних причин послабленого контролю була «позамонастирська» діяльність настоятелів. Наприклад, це могло бути членство у Київській духовній консисторії або поставлення керувати одночасно двома обителями. Недостатня увага та недотримання дисципліни ченцями так само спричинювали конфлікти не лише між «начальником» та братією, а й поміж рядовими насельниками.

Високий статус настоятеля зумовлював формуванню певного кола спілкування. На основі особистих листів одного з видубицьких ігуменів Якова Воронковського ми частково могли скласти уявлення про його мережу зв'язків. Переважно це були настоятелі інших монастирів, які мали досить високий інтелектуальний рівень (як і сам ігумен), про що свідчить оформлення кореспонденції, зокрема використання латини. Листування відбувалося й з ктиторами монастиря, яке здебільшого мало характер привітальних листівок з Новим роком та прояву вдячності за благодійність.

У дослідженні висвітлено окремі аспекти «матеріального світу» видубицьких настоятелів, як-от: одяг, наповнення помешкання та культура харчування. Головна позиція «начальників» в організації управління монастиря зумовлювала їхній високий рівень життя, що суттєво відрізнявся від того, який мала рядова братія. Це відбивалося у вишуканості одягу, який так само маркував поважний соціальний статус ігуменів, володінні коштовними предметами побуту та різноманітністю харчування. Слід зауважити, що ключове місце настоятелів в управлінні монастиря було не єдиним чинником, який зумовлював такий спосіб життя. Діяльність видубицьких «начальників» поза межами обителі, наприклад, участь у

Київській духовній консисторії, та чималий кар'єрний шлях, що передував поставленню на настоятельство, теж ставали вирішальними факторами у формуванні їхнього «матеріального світу».

Отже, розгляд функцій «начальників» у структурі управління монастиря та висвітлення окремих аспектів їхнього матеріального оточення, дає змогу комплексно охарактеризувати видубицьких настоятелів XVIII ст.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

Неопубліковані:

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 130. Києво-Видубицький Михайлівський Чудівський Всеволозький чоловічий монастир. – Оп. 1. – Спр. 97, 200-а, 317, 440, 598-а, 621, 655;
2. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 130. Києво-Видубицький Михайлівський Чудівський Всеволозький чоловічий монастир. – Оп. 2. – Спр. 83, 128, 135, 207, 288, 324, 538, 628, 701-а.
3. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія. – Оп. 1020. – Спр. 3236.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. 194. Особистий архівний фонд С. Т. Голубєва. – № 113.

Опубліковані:

1. Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, *І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька*. – Київ, 2017. – 607 с.
2. Духовный Регламент Петра первого: с Прибавлением «О правилах причта церковного и монашеского». – Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – С. 129-130.
3. Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст.: Енциклопедичне видання. / Редкол.: Брюховецький В. С. (відп. ред), Горський В. С., Задорожна О. Ф. та інші. – Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 733 с.
4. Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. / Редкол.: Сохань П. С. (відп. ред.), Гісцова Л. З., Гуржій О. І. та інші. – Київ: Наукова думка, 1989. – 392 с.

Література

Монографії:

1. *Голубев С. Т.* История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастыря. – Киев, 2011. – 655 с.
2. *Марголіна І., Ульяновський В.* Київська обитель Святого Кирила. – Київ: Либідь, 2005. – 350 с.
3. *Посохова Л. Ю.* На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 400 с.
4. *Прокоп'юк О. Б.* Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721-1786 рр.). – Київ: Фенікс, 2008. – 296 с.
5. *Ульяновський В. І.* Двічі професор: Степан Голубев в університетському та академічному контекстах. – Київ: НКПІКЗ, «Фенікс», 2007. – 360 с.
6. *Харлампович К. В.* Малороссийское влияние на великороссийскую церковную жизнь. – Казань: Издание книжного магазина М. А. Голубева, 1914. – Т. 1. – 986 с.
7. *Шпачинский Н., свящ.* Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1757-1770). – Киев: Тип. Т-ва Н. А. Гирич, 1907. – 701 с.
8. *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 304 с.

Статті:

1. *Нетудихаткін І. А.* До «портрету» архієпископа Київського і Галицького Рафаїла Заборовського (побутові аспекти життя архіпастиря у 1730-ті рр.) // Труды Київської Духовної Академії. – 2015. – № 23. – С. 265-282.
2. *Славутич Є.* Шовкові тканини в костюмах військової еліти і урядовців Української козацької держави та їхня тогочасна термінологія // Історико-географічні дослідження в Україні. – 2007. – Вип. 10. – С. 143-180.

3. *Яременко М. В.* "Матеріальний світ" ректора Академії середини XVIII ст. : на прикладі архимандрита Сильвестра Ляскоронського // Наукові записки НаУКМА. – 2004. – Т. 34. – С. 20-33.
4. *Яременко М.* Настоятелі київських чоловічих монастирів у XVIII столітті // Ковчег: Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2001. – Число 3. – С. 260-295.
5. *Яременко М. В.* Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська Академія. – 2012. – Вип. 10. – С. 117-184.
6. *Яременко. М.* Повсякдення професорів Києво-Могилянської академії XVIII століття // Повсякдення ранньомодерної України. – 2013. – Вип. 1. – С. 69-121.
7. *Kagamlyk S.* Kyiv-Mohyla Academy Intellectual Space as a Manifestation of Intercultural Communications (on the Basis of the Ukrainian Hierarchs' Epistolary Legacy // Kyiv-Mohyla Humanities Journal. – 2018. – No. 5. – P. 61-82.

Автореферати дисертацій:

1. *Мордвінцев В. М.* Церковно-вотчинне господарство та секуляризаційна реформа на Лівобережній Україні у XVIII ст.: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Інститут української археографії за джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ, 1999.

Довідкові (бібліографічні) видання, енциклопедії, словники:

1. *Сидоренко О. Ф.* Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1975. – 159 с.
2. *Строев П. М.* Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви. – Санкт-Петербург: Археографическая комиссия, 1877. – X с, 1064, 68 стб.